

סוגיית מציאת השנה בשמיטה – נוסח ופרשנות / שי ואלטר

תקציר

מספר סוגיות בתלמוד הבבלי עוסקות בנושא מניין השמיטות. הסוגייה המשמעותית ביותר למציאת השנה בשמיטה מצויה במסכת עבודה זרה, דף ט ע"ב. בסוגייה זו מופיעה פרוצדורה חשבונית משמו של האמורא רב הונא בריה דרב יהושע מהדור החמישי כיצד ניתן למצוא את השנה בשמיטה מתוך מניין מסוים. דא עקא, שבנוסח הנמצא לפנינו לא ברור באיזה מניין מדובר, וכבר התקשו בכך גדולי רבותינו הראשונים, והציעו מספר מניינים אפשריים. על כן בהבנת סוגייה זאת חוברות באופן הדדי שאלות של נוסח ופרשנות, שכן הנוסח מהווה מצע לפרשנות, וכן הפרשנות חוללה שינויים בנוסח.

מעיון מתברר כי בנוסחים קדומים היו יותר מאשר כלל חשבוני אחד בסוגיה. מאמר זה דן בנוסחים השונים בסוגיה, ובפרשנות אליהם. אנו מנסים לקבוע מה היה נוסח כללי החישוב הקדום של הסוגייה ואילו תמורות נוסח ותמורות פרשניות התחוללו בסוגיה. בסוף המאמר אנו מראים כיצד ניתן לראות בכתבי היד תהליכים טקסטואליים הקשורים לפרשנות המגוונת של הסוגייה.

סקירת המקורות העוסקים בחשבונות השמיטה

בירור מועד שנת השמיטה מסתמך על מספר סוגיות בגמרא:

1) סוגיות המציגות את המחלוקת בין שיטת חכמים לשיטת ר' יהודה האם שנת היובל נספרת כשנה בפני עצמה, או נחשבת גם כשנה מס' 1 למחזור השמיטה הבא (ראש השנה ט ע"א, נדרים סא ע"א, ערכין יב ע"ב, וערכין לג ע"א):

לשיטת חכמים אם שנת היובל נספרת בפני עצמה, המשמעות היא שכל מחזור שמיטה שמיני יתחיל 8 שנים אחרי המחזור השביעי. לעומת זאת לפי שיטת ר' יהודה השמיטות נספרות שבע שבע ללא הפסקה. החשבון בזמן הזה תואם באופן ברור את שיטת ר' יהודה, אם כי יש לציין שהרמב"ם סבר בהתחלה שיש למנות לפי שיטת חכמים גם אחר חורבן בית המקדש, אך חזר בו בגלל מסורת הגאונים ומניין השמיטות המעשי בימיו בארץ ישראל (להבהרה: הרמב"ם אמנם פסק כמו חכמים ולא כמו ר' יהודה, אלא שלדעת חכמים אחר חורבן בית המקדש לא מונים את היובלים).

2) סוגיות בהם מובאת ברייתא הקובעת ששני בתי המקדש נחרבו במוצאי שבת (היינו יום א' בשבוע) בשנה שהיא "מוצאי שביעית", ולכאורה הפירוש הפשוט הוא שמדובר בשנה 1 למחזור השמיטה. (תענית כט ע"ב, ערכין יא ע"ב).

3) סוגיה בערכין (יב ע"א – יג ע"א) הדנה בשיטות המניין של חכמים ור' יהודה ומנסה להתאימם לתקופות ההיסטוריות שמכניסת בני ישראל לארץ ישראל בפעם הראשונה ועד חורבן בית מקדש הראשון, ושל תקופת הבית שני.

4) סוגיה העוסקת בהשוואת המניינים הנהוגים בתקופת התלמוד (עבודה זרה ח ע"ב – ט ע"ב): המניין של הסופרים בשטרות היה אז מניין שטרות, והוא הושווה אל מניין החורבן (השנים שחלפו מאז החורבן), ואל מניין "אלפיים שנות משיח" (השנים שחלפו מסוף שנת 4000 ליצירה). שני

המניינים האחרונים נזכרו בשתי ברייתות, ובגמרא מציינת כי התנאים של שתי הברייתות, כאשר היו שונים את הברייתות, היו נוהגים כל אחד לעדכן את המניין בברייתא.¹

5) סוגיית רב הונא בריה דרב יהושע, המצויה בהמשך הגמרא שם במסכת עבודה זרה (ט ע"ב), **היא הסוגייה הראשית הנדונה במאמר זה.**

הסוגייה של מציאת שנת השמיטה מעניינת באופן מיוחד משתי סיבות:

(א) לסוגייה זו הייתה התייחסות רבה בספרות הרבנית, כיון שהיא נוגעת לשאלה המעשית מתי היא שנת השמיטה.

(ב) בסוגייה זו מופיעים בעדי הנוסח ובראשונים מספר נוסחאות שונות זו מזו באופן מובהק. בעיית הנוסחאות עירפלה ביותר את הבנת הסוגייה.

המימרה של רב הונא בריה דרב יהושע מכילה חישוב למציאת השנה בשמיטה מתוך מניין מסוים, ולכאורה הייתה צריכה לתת מענה מוחלט באיזה שנה לשמיטה אנו נמצאים, דא עקא שנחלקו ראשונים מהו המניין ממנו יש לחשב, יש הסוברים שמדובר במניין לחורבן (רש"י, רשב"ם, בעל העיטור, וכך משתמע בבירור גם מהרמב"ם), יש הסוברים שמדובר במניין שטרות (רה"ג, ר"ח בפירושו השני ור"ת), ויש הסוברים כי מדובר במניין לבריאת העולם (ר"י הזקן, רז"ה), ויש דעות נוספות.

לכן, סוגייה זו הפכה להיות אחת מהסוגיות המביכות בתלמוד הבבלי. די לצטט את דברי ר' שמואל בן יצחק הסרדי בספר התרומות (שער מה, ד עמ' תתי"ז):

...ובשנת השמיטה נבער כל אדם וישבו כל החכמים כיונה פותה, שנפל בבירא פותה, כי כולם מגששים כעורים קיר בפירוש שמעתא דרב הונא בריה דרב יהושע היא כמאן דלא ידע כמה שני בשבוע. ואין לכל המפרשים שנה שביעית שתעלה כאחת לזה ולזה מפני שרבו בה הספיקות והחלוקות.²

עם התרבות השיטות הרי שגדלה המבוכה בשאלת איתור שנת השמיטה, ומכללו של רב הונא בריה דרב יהושע שהיה צריך לתת שיטה ברורה למציאת השנת בשמיטה, קרה בדיוק ההפך, והכלל עצמו הפך לנקודת מחלוקת.

המניינים השונים

לצורך הבנת הנושא, יש להקדים ולהזכיר את המניינים השונים בהם נעשה שימוש:

1) **המניין ליצירה או המניין לבריאת העולם**, הוא הנפוץ ביותר היום, אולם מן המקורות נראה כי הוא היה דווקא המניין האחרון שבו התחילו לעשות שימוש, ואז הוא דחק את המניינים האחרים.³ למניין זה היו שתי⁴ התחלות עיקריות:

¹ בכתבי היד מצויים תאריכים המשקפים את הזמן בו הועתק כתב-היד, אולם הסופרים המאוחרים שלא הבינו את הרעיון, השאירו את התאריך שמצאו לפנייהם בלא לשנותו, וכך הוא "קפא". תופעה זו שנוכרה בתשובת רב האי גאון (א"א הרכבי, תשובות הגאונים, ברלין תרמ"ז, סימן מה), טופלה כבר ע"י ח"י בורנשטיין, חשבון שמטים ויובלות, התקופה י"א (תרפ"א), עמ' 245; ש' אברמסון, מסכת עבודה זרה: כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, הוכן לדפוס בצירוף מבוא והערות בידי שרגא בהר"ר קלמן אברמסון, ניו יורק תשי"ז, עמ' XIV-XII; וכן בעבודת הדוקטור של די רוזנטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, ב' כרכים, ירושלים תשמ"א, עמ' 98, וראו שם עוד עמ' 101-106.

² רבינו שמואל בן יצחק הסרדי, ספר התרומות, כרך ב', מהדורת מכון ירושלים תשמ"ח, שער מה, ד, עמ' תתי"ז.

³ ראו מאמרי: "המניין לבריאת העולם והשימוש בו", המעין נג, ב (טבת תשע"ג), עמ' 5-19.

א. מניין בני מערב (ארץ ישראל), המכונה המניין למולד בהר"ד, או המניין לשנת תוהו. **זהו המניין לבריאת העולם שאנו מונים בו היום**, והוא מתחיל מתשרי של שנת "תוהו" (העולם נברא בפועל רק בסוף אותה השנה ביום ראשון, כ"ה באלול, לכן מדובר בשנה תיאורטית שהיו בה רק חמישה ימים ממשיים ועל כן היא כונתה "שנת תוהו". מולד תשרי המחושב (התיאורטי) של שנה זו היה ביום שני, 5 שעות ו-204 חלקים, על כן מכונה המניין מניין ב-ה-רד.

ב. מניין בני מזרח (בבל), המכונה המניין למולד וי"ד, או המניין לשנת יישוב. מתחיל שנה אחת מאוחר יותר, שכן בני בבל בחרו להתעלם מחמשת הימים של סוף השנה הקודמת (כ"ה – כ"ט באלול), והחליטו להתחיל למנות מיום שישי בשבוע, א' בתשרי בו נברא אדם הראשון.

מולד תשרי של שנה זאת חל ביום שישי, 14 שעות ו-0 חלקים, על מכונה המניין מניין ו-יד. בתשובתו הארוכה של ר' לוי בן חביב על חשבונות השמיטה (שו"ת מהרלב"ח, תשובה קמ"ג, מכונה על-ידו קונטרס פירות שביעית), מראה הרלב"ח שלא כל הראשונים היו מודעים לשני התחלות המניין השונות, וחוסר ידיעה זאת גרמה לכך שיש שהקדימו בשנה אחת את שנת השמיטה.

2) **המניין לשטרות**. המניין לשטרות או המניין למלכות יוונים, מתחיל בשנת 3449 לוי"ד, או 3450 לבהר"ד, כלומר שנת 1 למניין שטרות הייתה בשנת ג'ת"נ למנייננו. עם ישראל השתמש במניין זה בספרי המקבים; לאחר מכן גאוני בבל השתמשו בו כמניין המרכזי, וכך למשל כל התאריכים הרבים המופיעים באגרת רב שרירא גאון נמנו למניין זה (למשל, שנת ירידת רב לבבל, 530 לשטרות מופיעה כך: "וביומיה דרבי נחית רב לבבל בשנת תק"ל למנין יון דרגילנאנא ביה"⁵). זה היה גם המניין הראשי של הרמב"ם, ויהודי תימן משתמשים בו עד היום בנוסף למניין ליצירה.⁶ מניין זה התחיל על-ידי המלך היווני-סורי סלווקוס בשנת 312 לפני ספירת הנוצרים ומכונה המניין הסלווקי. בעבר רבים מעמי האזור עשו בו שימוש. לפי המסורת שבית המקדש השני עמד ת"כ שנה, מניין שטרות התחיל **לאחר 40 שנה** לבניית בית שני. כלומר שנת 41 לבניין בית שני הייתה שנה 1 לשטרות.

3) **המניין לחורבן**, מתחיל 380 שנה אחרי מניין שטרות, כלומר שנת 1 לחורבן היא 381 לשטרות. זאת על-פי המסורת שמניין שטרות התחיל **לאחר 40 שנה** לבניין בית המקדש השני, שנוכרה לעיל. שנת 1 לחורבן היא 3829 לוי"ד ו-3830 לבהר"ד. לספירת הנוצרים, מדובר בשנה המתחילה בסתיו 69 ומסתיימת בקיץ 70. מניין החורבן נהג בארץ ישראל ונמצא על המצבות הרבות שנמצאו בצוער, וכן הוא נמצא על מצבות בוינוסה שבאיטליה (יחד עם המניין ליצירה של בני א"י).⁷

המניינים בדברי הרמב"ם כדוגמה

⁴ להתחלות נוספות ראו רחמים שר שלום, "המניינים לבריאת העולם וסדר העיבורים בהם", המעיין נד, א (תשרי תשע"ד), עמ' 41-50.

⁵ אגרת רב שרירא גאון, מהדורת רב"מ לוי, חיפה תרפ"א, עמ' 78, נוסח צרפתי.

⁶ למעשה, עד לפני שנים לא רבות יהודי תימן במניין שטרות בלבד, ללא ציון המניין לבריאת העולם.

⁷ ראו מ"ד קאסטו, "הכתובות העבריות של המאה התשיעית בוינוסה", קדם ב' (תש"ח), עמ' 99-120.

המניינים וההפרשים ביניהם מומחשים היטב בדברי הרמב"ם. הרמב"ם מזכיר את שלושת המניינים חורבן, שטרות, יצירה: בהלכות שמיטה כותב הרמב"ם (י, ד): ... **שנה זו היא שנת 1107 לחורבן, שהיא שנת 1487 למניין שטרות, שהיא שנת 4936 ליצירה**, [ובהלכה ה' קובע הרמב"ם שהיא מוצאי שביעית], ומדברי הרמב"ם עולה שבין מניין השטרות למניין החורבן יש הפרש של 380 שנה, בין מניין היצירה למניין שטרות יש הפרש של 3449 שנה, ובין מניין היצירה למניין החורבן יש הפרש של 3829 שנה.

הרמב"ם מבדיל בין שני התחלות המניינים ליצירה בהלכה ב': ... **נמצאת אומר בשנת 2503 ליצירה מראש השנה מאחר מולד אדם הראשון, שהיא שנה שניה ליצירה התחילו למנות ...** רצונו לומר שיש התחלה ליצירה ממולד אדם הראשון (מנין וי"ד), שהיא שנה שניה ליצירה (מנין בהר"ד).

מיקומה הסוגייה בתוך מכלול הסוגיות הכרונולוגיות במסכת עבודה זרה

סוגייתנו היא חוליה אחת במכלול סוגיות העוסקות במניינים בפרק הראשון של התלמוד הבבלי למסכת עבודה זרה. הסוגיות משתרעות על ארבעה עמודים:

בדף ח ע"ב מתחיל דיון על יום האיד 'קרטסים' שהוא יום שמחה לרומי שתפסה מלכות. הסוגיה מתגלגלת לתפיסת המלכות הרומית ומגיעה לעיסוק בשאלת משך הזמן של שלטון מלכות פרס יון ורומי בבית שני, באמצעות עיסוק בברייתא בשם ר' יוסי שיש לה מקבילה בברייתת סדר עולם. ברייתא זו משמשת בסיס להמשך הסוגיה, שכן מובא בה "מכאן ואילך צא וחשוב כמה שנים אחר חורבן הבית", ורב פפא מציג נוסחת מעבר בין מניין החורבן לבין מניין שטרות שהיה רווח בבבל (שם ט ע"א). אחר כך מובאת ברייתא נוספת בשם תנא דבי אליהו, החושבת את העולם לששת אלפי שנה, כאשר האלפיים האחרונים הם ימות המשיח. בברייתא זו יש חישוב של השנים שחלפו מתחילת אלפיים של ימות משיח: "בעוונותינו יצאו מהו מה שיצאו" – כלומר כמה שנים חלפו מאז שנת 4000 לבריאה. גם כאן מציג רב פפא נוסחת מעבר בין מניין זה לבין מניין שטרות (שם עד ראש דף ט ע"ב).

לאחר מכן מופיעה הסוגייה הנידונה במאמר זה בשם רב הונא בריה דרב יהושע שמטרתו מציאת שנת השמיטה (שם). זאת הסוגיה שבא אני מתכוון לדון. לאחריה סוגיה העוסקת בחישוב קץ ובה הוראה של ר' חנינא שלא לרכוש בתים ביוקר 400 שנה אחר חורבן הבית, וברייתא הנוקטת הוראה דומה לזמן שאחר שנת 4231 לבריאת עולם. התלמוד מנסה לתאם בין שני המקורות (שם). בהמשך הסוגיה: עיסוק בתאריך משונה הכתוב בשטר (שם י ע"א) ועיסוק במניין למלכות יונים הוא מניין שטרות (שם).

בבלי עבודה זרה ט ע"ב – חישוב מספר השנה בשמיטה

נוסח דפוס וילנא ישמש לנו נקודת פתיחה, ובהמשך נתייחס לנוסחים הנוספים. להלן נציג את נוסח דפוס וילנא, תוך מיספור של הפעולות החשבוניות:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע:

האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע הוא עומד –

(1) ניטפי חד שתא

(2) ונחשוב כללי ביובלי

(3) ופרטי בשבועי

(4) ונשקל ממאה תרי

(5) ונשדי אפרטי

(6) ונחשויבניהו לפרטי בשבועי

וידע כמה שני בשבוע

וסימניך 'כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ'.

כאמור, בנוסח שלפנינו לא מופיע מהו המניין עליו יש לבצע את החישוב. החישוב מכיל שש פעולות/הוראות. נמחיש את החישוב באמצעות שהמניין המדובר הוא 1010 שנה, לפי הוראות רב הונא בריה דרב יהושע ההוראות הן כדלהלן:

1. נחבר 1: $1011 = 1010 + 1$

2. הכללים מהפעולה הקודמת, היינו המאות יחשבו 'יובלות', כל 100 שנה ייחשבו לשני יובלות של 50 שנה. ב- 1011 יש 10 מאות שהם 20 יובלות של 50 שנה.

3. הפרטים – העשרות והאחדות – יחשבו כשבועות. ב- 11 יש שבוע אחד ועוד שארית 4.

4. מכל מאה נקח 2. הרי שמ-10 מאות נקח 20.

5. נשליך על הפרטים: על 11 נוסף 20 ונקבל: $31 = 11 + 20$

6. 31 כולל בתוכו 4 שבועות שלמים ושארית 3.

התוצאה המבוקשת היא 3, היינו אם המניין הנתון הוא 1010, הרי היא שנה שלישית בשבוע.

מבחינה חשבונית השלבים 2 - 6 שקולים לגמרי לפעולה אחת של מציאת השארית אחרי חלוקה בשבע של סכום המניין + 1 (הסכום המתקבל בשלב 1).⁸ חלוקה של 1010 ב- 7 נותנת 144 ועוד שארית 3. אולם הגמרא נקטה דרך שמייתרת את החילוק ב- 7 של מספרים גדולים ממאה, בהסתמך על כך שבכל 100 שנה ישנם 14 מחזורי שמיטה + 2 שנים.

נקודות חשובות לדיון

הסוגייה מזקיקה דיון בארבעה נקודות:

(1) המניין, (2) המינוח, (3) סדר פעולות החשבון, ו- (4) ה"סימן".

לנקודות אלו קשר ישיר לסוגייה הקודמת לסוגייה זו, בעמוד הקודם בתלמוד (ע"ז ט ע"א).

הסוגייה הקודמת עוסקת בשתי "נוסחאות מעבר" של שני מניינים המופיעים בברייתות לבין מניין שטרות שהיה המניין הרווח בבבל (התלמודית והגאונים).

הראשונה - בין המניין לחורבן (התנא) לבין מניין שטרות (הספרא = סופר השטרות).

⁸ מציאת השארית אחרי חלוקה מכונה במתמטיקה פונקציית מודולו modulo, בכתוב מתמטי ניתן לכתוב את הפעולה החשבונית כך: אם X הוא המניין ומספר השנה בשמיטה Y הרי שיש לחשב את Y כך $Y = (x+1) \bmod 7$ ולענייננו: $3 = (1010+1) \bmod 7$

השנייה – בין המניין לשנים שיצאו מתוך 2000 שנות משיח, כלומר השנים אחרי השנה 4000 ליצירה (מניין התנא), לבין מניין שטרות (הספרא, כדעיל). שתי נוסחאות המעבר נמסרות בשם רב פפא.

1. המניין

רב הונא בריה דרב יהושע מורה למצוא את השנה בשמיטה באמצעות ביצוע סדרה של שש פעולות חשבוניות על מספר שאיננו נתון בסוגיה. הוראתו של רב הונא נמצאת בהנגדה להוראותיו של רב פפא בסוגיות הקודמות המציין את המניינים בהם מבוצעות הפעולות החשבוניות:

כך הוא בסוגית חישוב המעבר בין מניין התנא - מניין החורבן, ל-מניין ספרא - מניין שטרות ולהפך,

אמר רב פפא: אי טעי האי תנא ולא ידע פרטי כמה הוי לישיליה לספרא כמה כתיב וניטפי עליהו עשרין שנין ומשכח ליה לחומריה, וסימניך זה לי עשרים שנה (אנכי) בביתך.

אי טעי ספרא נשייליה לתנא כמה השיב ונבצר מינייהו עשרין שנין ומשכח ליה לחומריה

וסימניך ספרא בצירא תנא תוספאה

וכך הוא גם בסוגיה הבאה אחריה העוסקת בין חישוב מעבר מניין תנא דבי אליהו (אלפיים שנות משיח) – למניין ספרא (שטרות) ולהפך,

אמר רב פפא: אי טעי תנא ולא ידע פרטי כמה הוי לישיליה לספרא כמה כתיב וניטפי עליהו ארבעין ותמני ומשכח ליה לחומריה, וסימניך ארבעים ושמונה עיר אי טעי ספרא נשייליה לתנא כמה השיב ונבצר מינייהו עשרין שנין ומשכח ליה לחומריה

וסימניך ספרא בצירא תנא תוספאה

אם כן, בולטת היעדרות המניין בהוראת רב הונא בנוסח דפוס וילנא, בעוד שבסוגיות הקודמות מוגדרים היטב שלושה מניינים שונים: (תנא א' – חורבן, תנא ב' – אלפיים שנות משיח, ספרא – שטרות). לא ברור על איזה מניין יש לבצע את הפעולות החשבוניות. חסרון זה – גרם לפעילות פרשנית ענפה בהשלמת החסר. עם זאת, נראה לקמן שבגרסאות קדומות צויין המניין האמור.

2. המינוח

בשש הפעולות החשבוניות מצויים ארבע מונחים מתמטיים שרב הונא בריה דרב יהושע מניח שהם ברורים לשומע: 'כללי' (פעולה 2), 'פרטי' (פעולות 3, 5, 6), 'יובלי' (פעולה 2), 'שבועי' (פעולה 3, 6). הביטוי 'פרטי' = פרטים - מצוי כבר בסוגיות בעמוד הקודם, ומשמעותו עשרות ואחדות, ממילא מתברר ש'כללי' = כללים - הן היחידות החשבוניות מעל עשרות, כלומר: מאות/אלפים. הביטוי 'יובלי' תלוי במשמעות של היובל: לפי חכמים היובל נמשך 50 שנה, ולפי ר' יהודה משך היובל רק 49 שנה. מילולית הדבר אינו מובן מאליו, אולם מתוך ההקשר פירשו המפרשים שיובל כאן הוא במשמעות של 50 שנה. מתברר, שמשמעות התרגיל החשבוני היא חתירה לחשבון על-פי שיטת ר' יהודה, אולם המינוח הראשוני של יובל הינו כשל חכמים – 50 שנה. הביטוי 'שבועי' הוא פשוט וכוונתו שבע שנים.

3. סדר פעולות החשבון

פרוצדורת החישוב בדפוס וילנא כוללת שש פעולות/הוראות, והן נסקרו לעיל באמצעות דוגמא חישובית.

חשוב לציון השוני בין שלב 1 לשלבים 2-6:

שלב 1 נועד ליצירת סך שנים המתחיל משנה שהיא ראשונה במחזור השמיטה (ראו בהמשך), ואילו שלבים 2-6 הם פרוצדורה של מודולו 7 על סך השנים על-מנת למצוא את השנה בשמיטה (כאשר התוצאה היא 0 אזי השנה המחושבת היא שנת שמיטה). להלן נראה נוסחה נוספת לשלב 1, וכן נוסחה בה מושמט שלב זה לחלוטין.

4. הסימן

הסוגיה מסתיימת בהנחת סימן הלקוח מפסוק וסימניך 'כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ'. ייתכן שסימן זה הוא מדבריו של רב הונא בריה דרב יהושע, אולם ייתכן שהוא דברי סתם התלמוד. גם המימרות של רב פפא לעיל מלוות בסימנים: שני כללי המעבר: תנא ← ספרא אף מסתיימים בסימן מספרי מפסוקים, ואילו כללי ההיפוך מסתיימים שניהם בסימן ספרא בצירא תנא תוספאה. ניתן לראות בחזרה על אותו סימן כאות לעריכה, וכרצון ליצור קובץ מדברי רב פפא. לפי זה הסימן כאן הוא המשך המגמה וצירוף רב הונא בריה דרב יהושע לקובץ של בן דורו רב פפא.

השאלה המתעוררת כאן היא מדוע הונח הסימן על הפעולה הרביעית (4) ונשקל ממאה תרי, ולא על הפעולה הראשונה (1) נימפי חד שתא.

שאלה זו כבר נשאלה על-ידי רבינו תם:

ועוד הקשה ר"ת ... ואין זה כשאר סימני ההלכה דקיימי אנטפי ואניבצר ולא היה לו להניח סימן כי אם אנטפי חדא שתא והוה מצי לאתויי נקי יהיה לביתו שנה אחת (דברים כד).⁹

⁹ תוספות, עבודה זרה ט ע"ב, ד"ה 'האי'.

רבינו תם טוען כי לפי הסגנון שהוטבע בסוגיה הקודמת הסימן מונח על פעולת המעבר החשובות בין מניין למניין. בסוגיה הקודמות היה זה חיבור או חיסור, וגם כאן היה להשתמש בסימן לפעולת החיבור הראשונה – ר"ת מציע אף פסוק אפשרי מספר דברים. הסימן שהונח הוא על הפעולה הרביעית שהיא חלק משגרת החישוב שמטרתה איננה מעבר בין המניינים, אלא טיפול פרטני במניין השמיטות. חישוב זה תכליתו הסרת כל השבועות השלמים על-מנת להישאר עם השארית המייצגת את השנה המבוקשת בשבוע.

שיטת רש"י

לאחר שרש"י¹⁰ מנמק את הצורך בסוגיה לפי המקובל שביעית נוהגת בזמן הזה עובר רש"י לעסוק בפרטי החשבון. פירושו של רש"י מסתכם בנקודות הבאות:

(א) המניין בסוגיה הוא מניין החורבן.¹¹
 (ב) הסוגיה מתאימה לברייתא 'מגלגלין זכות' (ערכין יב ע"ב, ותענית כט ע"ב), ולכן השנה שבה התרחש החורבן הייתה מוצאי שביעית.¹²

(ג) שנת החורבן נמנית בכלל שנות בניין הבית, ולא בכלל שנות החורבן.¹³ רש"י כאן מניח כי מבחינת סדר מניית השנים ישנן שתי תקופות עוקבות: (1) שנות בניין בית שני ו- (2) שנות חורבן. השנה העומדת לדיון היא שנת החורבן. היא לא יכולה להיחשב לשתי התקופות בעת ובעונה אחת, וגם לא יכולה להיחשב כשנה נפרדת משני המניינים. החורבן ארע בט' באב, ולכן השאלה היא האם תמנה שנה זו משנות הבניין (שהרי מתשרי עד ט' באב היה הבית בבנינו) או שמא תמנה שנה זו משנות החורבן (שהרי מט' באב ועד סוף השנה היה הבית חרב). רש"י מסיק שיש למנותה משנות החורבן, הואיל ורובה היה בבניין: **"שתא דחורבן אתחלתא דשמטה למהדר הוות ומאן דמני לשני חורבן לא מני לה היא שתא בהדי שני דחורבן אלא בהדי דשני דקם ביתא הואיל ונפק ליה רובא בט' באב"**. משמעות הדבר: שנת ה- 420 של הבית הייתה שנה קטועה בכך שהמקדש לא עמד בכולה, ומניין החורבן מתחיל רק בשנה שאחר החורבן, מתשרי שאחר ט' באב. עולה, שהשנה הראשונה ממניין תקופת החורבן היא השנה שאחרי מוצאי שביעית, היינו שנת 1 לחורבן = שנה 2 בשבוע. במילים אחרות: מניין השמיטה התחיל שנה אחת קודם למניין החורבן, כך מתקבע ההפרש של שנה אחת בין המניינים, וזוהי הסיבה שיש להוסיף שנה אחת למניין החורבן כאשר רוצים לחשב את שנת השמיטה.

(ד) סוגייתנו כשיטת ר' יהודה שמונים את השמיטות שבע שבע ללא הפסקה של שנת יובל.¹⁴ (ה) מטרת ה'סימן' להורות שההלכה היא כר' יהודה ולא כרבנן שהרי מכל 100 שנים לוקחים שנתיים ומוסיפים על מניין השבועות. משמעות הדבר, שני יובלות לר' יהודה נמשכים 98 שנים, בשעה שלפי חכמים מניין השמיטות מתעכב בשתי שנות היובל, שאינם עולות ממניין שנות השמיטה.¹⁵

(ו) בסוף דבריו מצויה התמודדות של רש"י עם הסוגיה בערכין. רש"י מעמיד כאן פירוש אלטרנטיבי לפירוש בערכין: לשיטתו התלמוד מקשה שם על שיטת ר' יהודה (ולא על שיטת חכמים) לפיו שנת

¹⁰ רש"י, עבודה זרה ט ע"ב, ד"ה 'האי'.

¹¹ שם, ד"ה 'נטפ'.

שם.

¹³ שם.

¹⁴ ד"ה 'ונשקול'.

¹⁵ ד"ה 'וסימן'.

חורבן הבית השני היא שנת 420 לבנינו: "אשתכח דבשנת השמיטה חרב".¹⁶ התירוץ לקושיה זו אותו מביא רש"י הוא האוקימתא השלישית שם המופיעה בשם רב אשי (אולם רש"י לא מזכיר כאן את רב אשי, ופוסח על שתי האוקימתות הקודמות בסוגיה). רש"י מטפל בסוגיה בערכין מתוך שתי הנחות יסודיות אותן הניח לביאור סוגיתנו: בית שני עמד 420 שנה (ולא 421 שנה), והלכה כר' יהודה (ולא כחכמים).

האוקימתא 'הנך שית שני' היא אוקימתא לשיטת ר' יהודה: 420 שנה עמד הבית, מתוכן מנו שמיטין ויובלות רק 414 שנה, שהן 8 יובלות של 49 שנה (392 שנה), ועוד 22 שנים נוספות שהן 3 שבועות ושנה אחת נשארת – היא מוצאי שביעית.

רש"י בפירושו לעבודה זרה הציג מעין **שיכתוב** של קושיית הסוגיה בערכין. לפי שיכתוב זה, התלמוד מקשה על ר' יהודה ולא על חכמים, והאוקימתא של רב אשי עונה ישירות לקושיה זו. אמנם, ניתן בדוחק לפרש את האוקימתא של רב אשי בשיטת ר' יהודה אף לפי הנוסח שלפנינו, וכן עשו אלה מי שצידדו בפירוש רש"י, למשל הרא"ש (לסוגיתנו) שהסביר שהאוקימתא הראשונה לר' יהודה הייתה לפי ההנחה הראשונה שהבית עמד 421 שנה, והאוקימתא של רב אשי היא לפי ההנחה שבית שני עמד 420 שנה.

ניתן לראות כי במהלך פירושו רש"י קורא את הסוגיה בערכין דרך סוגיתנו: רש"י עוקב אחרי הסוגיה בערכין לפי הפעולות החשבוניות 2 – 6 בסוגיתנו ומיישם אותן על 420 שנות הבניין: 420 השנה נחלקות ל-400 שנה שהם 8 יובלות, יש לקחת 8 שנים ולהוסיף לפרטי שהם 20, ואז נקבל ששנת החורבן, שהיא השנה ה-420 לבנין הבית הייתה שביעית. רש"י ממשיך בקו זה גם לגבי התירוץ.

**ומשנין הנך שית שנין עד דסליק עזרא ומקדיש לא מני שמיטין, הלכך –
דל מנייהו שית שני קמייתא
אשתכח דבעשרין ותרתי ליובל חרב והיא מוצאי שביעית.**

בעלי התוספות הקשו על פירושו של רש"י כאן שבית שני עמד ת"כ שנה בלבד, והתייחסו לפירוש זה כאל טעות בהבנת הסוגיה בערכין.

לפי רבינו תם בספר הישר¹⁷ ייתכן שזאת טעות של רש"י וייתכן שלא ניתן לייחס טעות זאת לרש"י: **ולפום חורפיה לא עיין בה. דלרבנן קא משני רב אשי הכי וליכא למיתלי ביה כי הך טעותא. כי בטעות סופר הוא. ושמא שום תלמיד הגיהו שלא מדעתו.**

¹⁶ גירסה זו שונה מגירסתנו בדפוס וילנא והיא **לית בשיטא בשבוע** בשני שינויים מהותיים: (1) השנה היא שביעית ולא שישית. (2) מדובר על החורבן. גירסתנו ללא 'הוה חריב' היא גירסת המאור הרז"ה בפירושו 'המאור הגדול לסוגייתנו בעבודה זרה, שמפרש שבשנה זו הסתיימו ת"כ שנה (והחורבן היה בשנה הבאה). מדברי התוספות בסוגיתנו (ד"ה האי) עולה שהיו שתי גרסאות אחרות בערכין: **אשתכח בשנת שמטה חריב ... ואית ספרים דגרסי בשיטא בשבוע חריב**. רש"י (בסוגיתנו ד"ה 'וסימן') גרס כמו הגירסה הראשונה: **אשתכח דבשנת השמטה חרב**. כך או כך, תוספות ממאנים לקבל שבית שני עמד 420 שנה, ומטים את הפירוש תמיד לכך שבית שני חרב בשנתו ה-421 כפי שעולה בהמשך הסוגיה מהאוקימתא הראשונה לפי ר' יהודה.

¹⁷ ספר הישר לרבנו תם, חלק החידושים, סי' תרצ, מהדורת ר"ד דבליצקי, בני ברק תש"פ, עמודה תתסז (מהדורת ש"ש שלזינגר, ירושלים תשמ"מ, עמ' 401).

אך בקבצי תוספות אחרים לא תלו את הטעות בתלמיד מגיה, אלא שנקטו לשון אפולוגטית כלפי רש"י: בתוספות שלנו הלשון: **ונראה דאגב חורפיה לא דק הוא**,¹⁸ בתוספות ר' אלחנן **ואגב רהיטא לא עיין בה**,¹⁹ בתוספות שאנץ **ואגב שיטפיה לא עיין בה**.²⁰

בתוספות שלנו²¹ מובא שרש"י בערכין **חזר בו** מפירושו בעבודה זרה וסבר לבסוף שבית שני חרב בשנתו ה- 421. לפי תוספות ר' אלחנן עבר רש"י לסבור כשיטת נכדו הרשב"ם.

לעומת בעלי התוספות, הרא"ש ותוס' רי"ד (מהדורה תנינא), קיבלו את שיטת רש"י והמשיכו לבאר את הסוגיה בעבודה זרה באמצעות פירושו.

גם ההנחה של רש"י שהמניין בסוגיה הוא מניין החורבן עלתה בקושייה: רבינו תם בספר הישר מקשה: **... דסתמא לאו לחורבן מנינן אלא לשטרות**.²²

שיטת הרשב"ם

שיטת הרשב"ם הגיעה אלינו מכלי שני דרך בעלי התוספות: תוספות רבינו אלחנן בשם: **רבינו שמואל בתוספותיו**,²³ תוספות שאנץ,²⁴ תוספות שלנו,²⁵ וספר התרומה.²⁶

תמציתה:

(א) המניין בסוגיה הוא מניין החורבן (כמו לדעת רש"י).

(ב) בית שני עמד למעשה 421 שנה: 420 שנים שלמות, והחורבן היה בט' באב של השנה ה- 421. (בניגוד לשיטת רש"י).

(ג) מניין החורבן מתחיל בשנה שאחרי שנת החורבן. זאת סיבת ההוראה החשובנית יוניטפי חדא שתא' בדיוק כפי הסבר רש"י הנזכר לעיל.

רשב"ם מבקש לאחוז בפשט של שתי הסוגיות: מחד, להניח שהבית עמד 421 שנה כמו בערכין, ומאידך לקיים את הכלל יוניטפי חד שתא'.

רשב"ם חולק על רש"י במשך עמידת הבית ובמניין השמיטה. הוא מזיח את חשבון השמיטה בשנה אחת לעומת רש"י: לדעת רש"י השנה השמיטה האחרונה הייתה בשנת 419 לבניין בית השני, ושנת 420 לבניין היתה מוצאי שמיטה ובה חרב הבית, ושנת 421 לבניין נחשבת כבר כשנה 1 לחורבן (2 בשמיטה). לעומת זאת לרשב"ם השנה ה-419 היתה שישית, השנה ה-420 לבניין היתה שביעית, השנה ה-421 לבניין היתה שנת החורבן ו-1 בשמיטה, והשנה ה-422 לבניין הייתה שנה 1 לחורבן ו-2 בשמיטה.

ההזחה של רשב"ם באה כדי להתיישב עם הסוגיה בערכין, אבל היא מעוררת אצל בעלי התוספות סדרה של קושיות הנובעות מהסוגיות הקודמות במסכת עבודה זרה. הגדולה מכולן: לפי רשב"ם עולה שאת שנת 421 לבניין הבית השני יש למנות כאחת משנות הבית השני, וזאת נגד המקובל

¹⁸ תוספות, עבודה זרה ט ע"ב, ד"ה 'האי'.

¹⁹ תוספות רבינו אלחנן למסכת עבודה זרה לר' אלחנן ב"ר יצחק (הר"י הזקן) מדמפיר ז"ל, מהדורת רא"י קרויזר, בני ברק תשס"ג, ט, ב ד"ה 'האי', עמ' מח (מהדורת ר"ד פרנקל, הוסיאטין תרס"א, עמ' 17 ואילך).

²⁰ תוספות רבינו שמשון ב"ר אברהם משאנץ בתוך: מי בלוי, שיטת הקדמונים על מסכת עבודה זרה, ניו יורק תשכ"ט, דף ט ע"ב, ד"ה 'נוטפי', עמ' מז.

²¹ ד"ה 'האי'.

²² ראו לעיל הע' 17, סימן תר"צ, מהדורת דבליצקי, עמ' תתסט, (מהדורת שלזינגר עמ' 401).

²³ ראו לעיל הע' 19, מהדורת קרויזר עמ' מח ואילך, (מהדורת פרנקל עמ' 18 ואילך).

²⁴ ראו לעיל הע' 20, עמ' מח.

²⁵ ראו לעיל הע' 18.

²⁶ ספר התרומה, מהדורת מכון ירושלים, תש"ע, חלק ג', הלכות עבודה זרה, סימן קלה, עמ' כה, (ספר התרומה לר' ברוך בן יצחק, מהדורת ורשא תרנ"ז, סימן קלה, עמ' 96).

שבית שני עמד 420 שנה. רבינו תם בספר הישר, אשר לא מזכיר את הרשב"ם בשמו, מתייחס לבעיה זו, וכותב שיש לשנה זו מעמד מיוחד שאינה נמנית לא משנות הבניין ולא משנות החורבן:

הא למדת שתכ"א עמד הבית והיינו נטפי חדא שתא שהטעה [צ"ל שהתנא] המונה מחורבן אינו מונה שנה מחורבן לא בהדי בניין ולא בהדי חורבן ... ומשום הכי ניטפי לה להא שתא משנת תכ"א שהיא שנת חורבן שאינו מונה היתה תחלת השבוע. אלא מונה משנת תכ"ב.²⁷

הדוחק בפירוש זה ברור.

דברי ר' זרחיה הלוי מפרובנס

הרז"ה בעל המאור מודע ל**שתי** גרסאות שונות בסוגיה, אחת שהכילה את הכלל "ונטפי חדא שתא", ואחת, שהיא לדבריו מדוייקת יותר, שלא הכילה כלל זה. מלבד שינוי זה ישנו שני שינוי משמעותי נוסף בגירסת הרז"ה: הרז"ה גורס 'לישייליה לתנא דסדר עולם כמה חשיב' – מופיע בגירסה זו המניין שעליו יש לבצע את החשבון. הסימן איננו מופיע, אולם יתכן שהושמט משום שהוא מופיע בסוף הקטע.

עדות הנוסח של הרז"ה חשובה שכן הוא מציין שגרסה זו היא מצוייה **בספרים ישנים הבאים מספרד ומישיבת גאונים מדוקדקים מוגהים**, וכן היא מצוייה בפירוש ר"ח:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע:

האי מאן דלא ידע שני בשבועי

לישייליה לתנא דסדר עולם כמה חשיב

ונחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי

ולשקול מכל מאה תרתי

ונשדי אפרטי

ונחשבינהו בשבועי

וידע כמה שני בשבועי

הכי גרסינן לה בספרים ישנים הבאים מספרד ומישיבת גאונים מדוקדקים מוגהים

ולא גרסינן ונטפה חדא וכן בפירוש ר"ח ז"ל²⁸

הרז"ה מפרש את הסוגיה לפי שתי הנוסחאות:

והריני נותן לך טעם למי שגורס אותו ולמי שאינו גורס אותו.²⁹

תמצית דבריו: המניין המדובר כאן הוא המניין לבריאת העולם. הרז"ה מודע לשני המניינים לבריאת העולם. השוני בין הגרסאות הוא תוצאה של השוני בין המניינים.

²⁷ ראו לעיל הע' 17, סימן תר"צ, מהדורת דבליצקי עמ' תתסח, (מהדורת שלזינגר עמ' 401).
²⁸ פירוש המאור הגדול למסכת עבודה זרה, על דפי הרי"ף, דפוס וילנא, (על דף ט ע"ב מדפי הגמרא) דף ב ע"ב מדפי הרי"ף.
²⁹ שם.

לפי מניין אנשי מערב שהוא מנייננו הנוכחי אין להוסיף שנה על המניין אלא לבצע את החישוב ישירות מהמספר לבריאת העולם. כך ה'תשפ"א = 5781 לאחר חלוקה ל-7 התוצאה היא 825 שביעיות ושארית 6 שהיא השנה בשמיטה³⁰. לעומת זאת מניין אנשי מזרח פחות בשנה אחת, ולדידם שנת 5781 נמנית כשנת 5780; הגירסה 'וניטפי חד שתא' נועדה למונים במניין זה, שעליהם להוסיף שנה לפני הסרת השבועות השלמים כדי לקבל תוצאה זהה בחישוב השמיטה. פרטים נוספים ברז"ה: 'שנת החרבן אינה נמנית בכלל שנות הבנין אלא בכלל שנות החרבן'³¹ - בית שני עמד 420 שנה וחרב בשנתו ה- 421 (כרשב"ם ולא כרש"י). מניין החורבן מתחיל מהשנה ה- 421. (כרש"י ולא כרשב"ם). שנה זו הייתה מוצאי שביעית, והיא 3830 לבריאת העולם לפי מנייננו ו-3829 לב"ע לפי מניין אנשי מזרח³².

הרז"ה מסביר בפרוטרוט שמניין החורבן מתחיל מתחילת שנת החורבן, מתשרי שלפני ט' באב שבו חרב הבית.

הרז"ה סובר שמניין אנשי מזרח (אותו הוא מכנה מניין וי"ד על שם המולד של תשרי ביום ו' בשבוע ו-14 שעות) מדויק יותר מאשר מנייננו (אותו הוא מכנה בשם בהר"ד על שם מולד תשרי ביום ב' בשבוע, 5 שעות ו-204 חלקים מתוך 1080 בשעה):

... כי יש מי שחושב מתשרי שמולדו וי"ד וזהו החשבון הנכון יותר אף-על-פי שלא פשט מנהגו כי הוא מתחיל ממצאת העולם. ויש מי שחושב מתשרי שמולדו בהר"ד וחושב את שלא נמצא כנמצא וזה מוסיף על הראשון בחשבונו שנה אחת וזהו שפשט עכשיו בכל המקומות הידועין.³³

רז"ה מעדיף את הגירסה ללא 'ניטפי חד שתא':

... והיה מן הראשונים שהיה גורס ולטפי חדא שתא לפי שהיה חושב מתשרי של וי"ד ועכשיו שפשט החשבון מתשרי של בהר"ד אין אנו צריכין לגירסא היא.³⁴

הוא אומר: לא השיטה המדויקת ולא הגירסה הקדומה הנסמכת עליה היא המועדפת, אלא יש להעדיף את הגירסה התואמת הלכה למעשה והיושבת בחיים'. עם זאת, קיים קושי מסוים בדברי הרז"ה, שכן גרסת ישיבת גאוניס מדוקדקים מוגהים לכאורה הייתה צריכה להיות בתוספת 'ניטפי חדא שתא' שהרי גאוני בבל מנו לפי שיטת בני מזרח.

שיטת רבי יצחק בן שמואל מדמפייר (הר"י הזקן)

שיטת ר"י הזקן מופיעה בדברי שלשה מתלמידיו: בתוספות רבינו אלחנן בנו, בתוספות הר"ש שאנץ, ובספר התרומה לרבינו ברוך:

³⁰ מובן מאליו שהתופעה שהמניין הנוכחי לבריאת עולם תואם את מניין השמיטות היא דרך מקרה בלבד, שהרי מניין השמיטות הנוכחי לא התחיל בבריאת העולם אלא בראשית ימיו של בית שני.
³¹ ראו לעיל הע' 28.

³² שיטת הרז"ה תואמת לחלוטין את מועד החורבן לפי המחקר ההיסטורי ט' באב שנת 70 לספירת הנוצרים (5 באוגוסט 70 לפי הלוח היוליאני). ראו: א"א עקביא, "קביעת זמני שני המקדשים וחורבנם, תרביץ לט (תמוז תש"ל), עמ' 349-355; י' לוינגר, חיזוי ראיית הירח החדש, תחומין יד (תשנ"ד), עמ' 500; י"י איידלר, הלכות קידוש החודש על-פי הרמב"ם, ירושלים תשנ"ו, עמ' 383-384.

³³ ראו לעיל הע' 28.

³⁴ ראו לעיל הע' 28.

עיקר הדברים : הר"י מצא גירסה מפורשת שיש לבצע את החשבון לפי מניין בריאת העולם :

ור' מצא עוד גירסה אחר בספרים ... וגרסינו הכי :

מאן דלא ידע כמה בשבוע לחשיב כלהו שני משנברא העולם ונטפי חדא שתא ונחשב

כללא ביובלי וכו'.³⁵

ובקצת ספרים כתיב: האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע ליחשוב כולהו שני משנברא

העולם וניטפי חדא שתא³⁶

והא דקאמר נטפי חדא שתא אומר רבינו יצחק בר' שמואל מנוחתו כבוד דהכי קאמר: על

שנת העולם תוסיף שנה אחת³⁷

גירסת הר"י מיישבת שני קשיים מרכזיים :

(א) מגירסא זו עולה במפורש מאיזה מניין יש לבצע את המעבר.

(ב) בגירסא זו מתיישבת הלשון וניטפי חד שתא, באופן כזה שאין צורך להתקל בקשיים ממסכת

ערכין (על שיטת רש"י) ולא בקשיים (על שיטת רשב"ם) מסוגיתנו בע"ז לפיה עולה כי מניין החורבן

מתחיל מיד בשנה ה- 421 לבניין, ולא בשנה ה- 422.

על-פי דברי הרז"ה שהובאו לעיל גירסת הר"י תתאים היטב למניין אנשי מזרח³⁸.

שיטת בעל העיטור והרמב"ם

היו מהראשונים שהסבירו שהמניין בסוגיה הוא המניין לחורבן.

ר' יצחק בר' אבא מרי ממרשיליה בעל ספר העיטור כתב:³⁹

גרסי' בפ"ק דע"א

אמר רב הונא בריה דרב יהושע

האי מאן דלא ידע כמה שני בשביעי

לישייליה לתנא כמה תני

³⁵ לשון תוס' ר' אלחנן. הר"י מכונה בתוס' אלו ר', קיצור לרבי או לרבינו, ראו לעיל הע' 19, מהדורת קרויזר, עמ' מט (מהדורת פרנקל, עמ' 18)

³⁶ לשון תוס' שאנץ, אשר לא מזכיר במפורש את הר"י רבו, ראו לעיל הע' 20, עמ' מח-מט.

³⁷ לשון ספר התרומה סימן קל"ה. ראו לעיל הע' 26, מהדורת מכון ירושלים, עמ' כו, (מהדורת וורשא עמ' 96).

³⁸ יש להעיר כי בצרפת לא היו מודעים להבדל שבין אנשי מזרח לאנשי מערב, ולכן סברו בטעות שיש להוסיף שנה על מניינו. הדבר גרם לכך שבעלי התוספות וראשוני ספרד שנמשכו אחריהם סברו שמניין השמיטות מוקדם בשנה אחת למניין המקובל, וההולכים בשיטת רש"י שסבר שבת שני עמד רק 420 שנה – סברו שמניין השמיטות מוקדם בשנתיים מזה שלנו. מבעלי התוספות, רבינו תם היה היחידי שחזר בו ותיקן את המניין כהוגן, לפי שמצא בכתב-יד של סדר דרבנן סבוראי (המדובר בסדר עולם זוטא), ששנת ה'תקס"ד היתה שמיטה. מדברי בעלי התוספות ואף מדברי ספר הישר עצמו (סימן תר"צ) ניתן להבין שרבינו תם חזר בו, והגיע למסקנה ששנת 4909 ליצירה היא ב' בשמיטה. רבינו תם מצא שבכתב-יד של החיבור "סדר עולם דרבנן סבוראי" (גירסת ספר התרומה היא הברורה ביותר) מופיע בסוף כתב-היד ששנת 4564 היתה שנת שמיטה. ואכן נמצא כתב-יד של חיבור זה ובסופו התאריך וכן הציון ששנה זו היא שנת השמיטה. שכתר פירסם כתב-יד זה ב-MGWJ כרך 39 (1895) עמ' 23-28. חיבור זה הוא סדר עולם זוטא כתב יד פרמא (דה רוסי 541) פרמא - פלטינה 13/2342 בסוף החיבור כתוב: "מאדם עד היום הזה שהוא אחד עשר לחדש כסליו שנת השמיטה ושנת ד' אלפים וחמש מאות וששים וארבע לבריאת עולם".

³⁹ ספר העיטור לר' יצחק בן אבא מרי, חלק א', מהדורת ווארשא תרמ"ג, אות פ' פרוזבול דף עז עמ' א-ב.

וליתקול מכל מאה תרתי

וליחשוב כללי ביובלי

ופרטי בשבועי

וידע כמה שני בשבועי'

ומבאר בעל העיטור

ותנא הוא דחשיב מחורבן הבית ...

גרסתו של בעל העיטור דומה לגרסת בעל המאור בכך שהוא איננו גורס 'וניטפי חד שתא'. אולם היא גם שונה בכמה שינויים בולטים: אצל בעל העיטור יש סירוס והשמטה של פרטים בחישוב, והוא גורס לשייילה לתנא כמה תני, ומשמיט לתנא דסדר עולם. בעל העיטור מפרש שתנא זה מונה לחורבן, וזה מתאים לתנא הראשון בסוגיות לעיל שגם כן מונה לשני חורבן. נראה שגם הרמב"ם לא גרס בסוגיה 'וניטפי חדא שתא', ופרש שהמניין בסוגיה הוא לחורבן. ניתן לעמוד על כך מדבריו בהלכות שמיטה ויובל:

אבל כל הגאונים אמרו שמסורת היא בידיהם איש מפי איש שלא מנו באותן השבעים שנה שבין חרבן בית ראשון ובנין בית שני אלא שמטות בלבד בלא יובל, וכן משחרב באחרונה לא מנו שנת החמשים אלא שבע שבע בלבד מתחלת שנת החרבן וכן עולה בגמרא עבודה זרה חשבון זה שהוא קבלה. ושנת השמטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי א"י, וכולן לא מנו אלא לשני חורבן משליכין אותן שבע שבע, ולפי חשבון זה תהי שנה זו שהיא שנת שבע ומאה ואלף לחרבן מוצאי שביעית, ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית והשמטת כספים שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות.⁴⁰

וכתב הכסף משנה שם:

וגירסת רבינו נראה לי שהיא גירסת רש"י אלא שאין כתוב בה ונטפי חד שתא וכך היא גירסת ספרים ישנים ומוגהים כפי מה שהעיד בעל כפתור ופרח.⁴¹

וכן כתב שם הר"י קורקוס:

ולדעת אלו הגאונים שכתב רבינו לא גרסינן בה היא דע"ז ניטפי חדא שתא כי אין צורך בכך כי תחלת חשבון החרבן היא תחלת השמיטה ובזה יצא החשבון לשטתם מכוון...⁴²

⁴⁰ משנה תורה לרמב"ם, ספר זרעים, מהדורת ש' פרנקל, ירושלים-בני ברק תש"י, הלכות שמיטה ויובל, פרק י, הלכות ה-ו.

⁴¹ מהדורת ש' פרנקל שם.

⁴² מהדורת ש' פרנקל שם, עמ' תקנה.

נוסחאות רב האי גאון ורבינו חננאל ופירושיהם לסוגיה

בנוסחתם של רב האי גאון⁴³ ושל רבינו חננאל⁴⁴ שהשתמש בתשובתו היו בסוגיה שתי פרוצדורות חשבוניות למציאת שנת השמיטה.

מוצגים כאן זה לצד זה דברי הרה"ג והר"ח, כדי שנוכל ללמוד על השווה והשוה שבהם. קרוב לודאי שהר"ח ראה את תשובת רה"ג (או ורסיה שלה), אך להלן נעמוד על הוספות ושינויים אצל ר"ח. המודגש בקו תחתיו הוא מה שנראה כציטוט ישיר של לשון התלמוד.

גירסת רה"ג	גירסת ר"ח
<p>וזה פירוש השמועה הג':</p> <p><u>1) אמ' רב הונא בריה דרב יהושע:</u> <u>האי דטאעי ולא ידע כמה בשבועה</u> <u>לישיליה לתנא דסדר עולם</u></p>	<p><u>1) אמר רב הונא בריה דרב יהושע:</u> <u>מאן דלא ידע כמה שני בשבוע</u> <u>לישאליה להאי תנא דסדר עולם</u></p>
<p>דתאני:</p> <p>בשנת ס"א עשו שמטה ובשנת ק"ג עשו יובל והכין תניא בהדיא:</p> <p>שמונה מאות וחמשים שנה עשו על הארץ מאחר שבע שכיבשו ובע שחלקו שהן שבעה עשר יובלין. כלל שני דתנא דסדר עולם עד סוף יובלין - ג' אלפים שנ"ב וזה פרטן:</p> <p>עד יציאת מצרים ב' אלפים תמ"ח מ' במדבר ז' שכיבשו ז' שחלקו ושמונה מאות וחמשים שעשו יובלין</p>	<p>דתני בתוספתא בסוף מסכת שחיטת קדשים ובתלמוד א"י במגילה סוף פ"א: משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים אלפים ותמ"ח שנים ומאהל מועד שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת ושבגלגל י"ד שנה בשילה ש"ע שנה חסר אחת בנוב וגבעון נ"ב שנה בבית העולמים ת"י שנה לבית ראשון ות"כ שנה לבית האחרון ויש אומרים דהאי תנא הוא דסדר עולם דתני במסכת קידושין בסוף פרק א': בשנת ס"א ליציאת מצרים עשו שמטה ובשנת ק"ג עשו יובל ותניא בהדיא בתלמוד ערכין: י"ז יובלות מנו ישראל משנכנסו לארץ עד שיצאו</p> <p>הרי תת"נ וז' שכיבשו וז' שחלקו ומ' במדבר ואלפיים ותמ"ח</p>

⁴³ א"א הרכבי, תשובות הגאונים, ברלין תרמ"ז, תשובה מה.
⁴⁴ דפוס וילנא, עבודה זרה, ט ע"ב.

<p>נמצא משנברא העולם עד שחרב הבית בראשונה וגלו ישראל שלשת אלפים ושנ"ב שנים ויש מי שאומר כי שבע שכיבשו וז' שחלקו מכלל תת"נ שנה שהן י"ז יובלות דקיי"ל ג' של"ח חרב הבית ולא משכחת לה אלא אם תחשוב ז' שכיבשו וז' שחלקו מכלל תת"נ שנה שהן י"ז יובלות יפילם משני הבריאה והשנים הנותרות עד שנה שהוא עומד בה יטול שנתים מכל מאה והשנים שאינן עולות למאה יוסיף עליהן מה שבידו מן השנתים של כל מאה ויוציאם בשבועות והנותרות שלא שלמו לשבוע הן שני השבוע של שמיטה וזה שאומר <u>לישאליה לתנא דסדר עולם</u> <u>ולפיך כללי ביובלי ופרטי בשבועי</u></p> <p><u>וידע כמה בשבוע</u></p> <p>(2) ויש עוד חשבון אחר קרובי: <u>לישייליה לספרא כמה שנין קא חשיב</u> <u>וליבציר מינייהו תרתי שנין</u> <u>או יוסיף חמש שנין עלייהו</u></p> <p><u>ולפיקינן בשבועי וידע בכמה שני בשבוע קאי.</u> <u>וסימן:</u> <u>כי זה שנתים הרעב כבר יצאו סימן לפחיתה</u> <u>ועוד חמש שנים למוסיף.</u></p>	<p>הרי כאן ג' שנ"ב</p> <p>יפיל אותם משני בריה והנותר בידו עד שנה שהוא חפץ יאחז שתי שנים מכל מאה שנה שלמות והשנים שאינן עולות למאה יוסיף עליהן מה שבידו מן השנתים של כל מאה ויוציאם בשבועים ומה שנותר הוא מספר השנה מן השבוע וזה הוא שאמרנו <u>לישיליה לתנא דסדר עולם</u> <u>ולפיך כללי ביובלי ופרטי בשבועי</u> <u>וליתי תרתי מכל מאה</u> <u>ולישדי אפראטא</u> <u>ולפיקינן בשבועי</u> <u>ויאדע כמה בשבועא</u></p> <p>(2) ויש דרך חשבון קרוב מזה: <u>לישיליה לתנא</u> <u>וליבצר מינייהו תרתי שני</u> <u>או דלוסיף עלוהי חמש שני</u> <u>וסימנין:</u> <u>כי זה שנתים וגו' לפחות,</u> <u>ועוד חמש שנים להוסיף</u> <u>ולפיקינן בשבועי וידע כמה בשבועא.</u></p>
--	--

כאמור, בולטת כאן ההופעה של שתי פרוצדורות חשבוניות שסומנו בספרות.

1) בפרוצדורה הראשונה גרסו רה"ג ור"ח **לישאליה לתנא דסדר עולם**. גירסה זאת ראינו כבר לעיל בדברי הרז"ה שפירשם על המניין לבריאת עולם. רה"ג ור"ח נקטו הסבר שונה לכל הקטע. רה"ג ורה"ח התמקדו בזיהויו של 'תנא דסדר עולם'. רה"ג ור"ח בשם יש אומרים כתבו שזוהי ברייתא במסכת קידושין סוף פרק ראשון.

הר"ח הציע בפירוש ראשון אפשרות אחרת שלא נזכרה אצל רה"ג, שהיא תוספתא בסוף מסכת שחיטת קדשים ובתלמוד א"י במגילה סוף פרק ראשון.

בניגוד לרז"ה, החישוב כאן נעשה לא מבריאת עולם, אלא מנקודה מאוחרת בהיסטוריה.

פשר העניין לפי רה"ג הוא שמנקודה מסויימת בהיסטוריה היהודית התחיל מניין שמיטה הנוכחי. נקודה זו היא שנת 3352 לבריאה, שהחל מהשנה הבאה אחריה (היינו 3353) התחיל סדר מניית השמיטות שבע שבע כר' יהודה.

לפי רה"ג הפרוצדורה החישובית כוללת כאן שלב של חיסור 3352 מהשנה שבה אנו עומדים.

לחישוב של 3352 שנה אנו מגיעים דרך סיכום של: 2448 עד יציאת מצרים, 40 שנה במדבר, 7 של כיבוש ו-7 של חילוק ועוד 850 עד שגלו. לשון הרה"ג היא **כלל שני דתנא דסדר עולם עד סוף יובלין**

- **ג' אלפים שני"ב**. מסתבר שהמאורע שאירע בשנה זו הוא חלותו של היובל האחרון בהיסטוריה היהודית, אותו מכנה רה"ג בביטוי '**סוף יובלין**'. הדבר מבואר על-פי הסוגיה בערכין יב ע"א, ממנה עולה כי שנת היובל הנזכרת ביחזקאל היתה 14 שנה אחר שנת חורבן בית המקדש.

בדברי הר"ח יש כאן שינוי מדברי רה"ג. כנראה שהמסירה בין רה"ג לר"ח נקטעה כאן או שגרסה משובשת הזדמנה לפני הר"ח שלא מזכיר בדבריו כלל את הביטוי '**סוף יובלין**', והוא הבין שבשנת ג'שנ"ב=3352 לבריאה היה החורבן (ולפיכך עולה שבית ראשון עמד 424 שנה במקום 410 כמקובל) שהרי לשונו: **נמצא משנברא העולם עד שחרב הבית בראשונה וגלו ישראל שלשת אלפים ושנ"ב שנים**. הר"ח עצמו פקפק בדברים לכן כתב **ויש מי שאומר כי שבע שכיבשו וז' שחלקו מכלל תת"נ שנה שהן י"ז יובלות דקיי"ל ג' של"ח חרב הבית ולא משכחת לה אלא אם תחשוב ז' שכיבשו וז' שחלקו מכלל תת"נ שנה שהן י"ז יובלות** וזה אמנם כמסקנת הגמרא בערכין יב ע"ב⁴⁵.

כך או כך, משמעות דברי רה"ג ור"ח שאחר תום 3352 שנים לבריאה (היינו החל משנת 3353) או אחר תום 3338 שנה לבריאה (משנת 3339) החלו למנות את השמיטות שבע שבע ללא שנת 50 מפסקת (כשיטת ר' יהודה).

כמובן, אין נפקא מינה חשבונית אם התחלה זו הייתה בשנת 3352 או 3338 שהרי ההפרש ביניהן הוא 14 שנה, היינו שתי שביעיות.

רה"ג ור"ח מורים לחסר מהשנה מבריאת העולם 3352 שנה (או 3338 לפירוש השני של ר"ח).

⁴⁵ ראוי להשוות לדברים שהובאו בשם רה"ג בתשובת הרמב"ם (מהדורת בלאו, חלק ב', ירושלים תש"ד, סימן שפ"ט, עמ' 666):

אבל מצאנו תשובה לגאון רבינו האיי זצ"ל עניינה שמנין ראשון לא בטל ושעליו אנו סומכים אבל לא מנו יובלות משחרב הבית בראשונה אלא שמיטים בלבד. ואמר באותה התשובה שהחשבון ירושה הוא בידיהם ושהיא סדורה בפי הכל וכך נמצא כתוב בתשובות שקודם רבי האיי גאון זצ"ל מכמה שנים כדברי הגאון.

דברי רה"ג בתשובה שהביא הרמב"ם, שונים מדברי רה"ג בתשובות הגאונים הרכבי סימן מה. לפי תשובת רה"ג שבדברי ברמב"ם התחיל המניין להשתנות בחורבן, ולא ב"סוף היובלים", והרי הם דומים לדברי ר"ח שתלה את שינוי המניין בחורבן הבית הראשון (בין אם היה בשנת 3352 או 3338). ואולי היו שתי תשובות של רה"ג בנושא: אחת קבעה את שינוי המניין בסוף היובלות, (היינו בשנת 3352 לוי"ד) ואחת קבעה את שינוי המניין בחורבן הבית (היינו בשנת 3352 לוי"ד - אם נאמר שבשנה זו חרב הבית, או בשנת 3338 לוי"ד כפי שכתב ר"ח).

ואכן אם נבדוק את החשבון נראה שהוא עולה יפה לפי חשבון השמיטה המקובל בימינו אם נזכור שגאוני בבל נהגו לפי מניין הבריאה של אנשי מזרח. לדוגמה, שנת ה'תשפ"ב לבריאת עולם (מערב) היא 5781 לבריאת עולם (מזרח), נחסר:

$$5781 - 3352 = 2429$$

מספר זה מתחלק ב-7 ללא שארית, המורה ששנת ה'תשפ"ב (מערב) היא שמיטה. 347 שביעות חלפו מאז החל מניין זה, בשנת 3353 (מזרח) = 3354 (מערב), ולפי פירוש שני אצל הר"ח המתחיל את החשבון משנת החורבן 3338 (מזרח) = 3339 (מערב) חלפו 349 שבועות שלמים. הקושי שיש בדברי רה"ג ור"ח הוא שעיקר פירושם חסר מן הספר: אף לפי גירסתם, בסוגיה לא מופיע מספר השנים אותם יש להפחית ממספר השנה לבריאת העולם.⁴⁶

(2) ברה"ג ובר"ח ישנה פרוצדורה נוספת בסוגיה. היא מכונה על-ידי רה"ג ור"ח 'חשבון קרוב'. מתוך לשון רה"ג ורה"ח ניתן לראות שהגרסה של קטע זה הייתה כך:

לישייליה לספרא⁴⁷ כמה שנין קא חשיב

וליבציר מינייהו תרתי שנין

או יוסיף חמש שנין עלייהו

ולפקינון בשבועי

וידע בכמה בשבוע קאי

וסימן:

כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ

ועוד חמש שנים וגו'⁴⁸

ההוראה החישובית כאן היא כלדהלן:

יש לקבל את מספר השנה לשטרות מהסופר.⁴⁹

(א) על מספר השנה הנתונה יש לגרוע 2 או להוסיף 5.

(ב) את הפרט החדש שהתקבל נחלק ב-7, והשארית היא מספר השנה בשבוע.

סיבת הדבר היא שמניין שטרות התחיל בשנה ה-41 לבניין בית שני, ואילו מניין השמיטות התחיל (לפי ר' יהודה) מיד עם תחילת בניין בית שני, כך ששנת 41 לבניין בית שני היא שנה 6 במחזור השמיטה, כלומר:

⁴⁶ וכבר הקשה על זו הדרך ח"י בורנשטיין (לעיל הע' 1), עמ' 246. ⁴⁷ בתשובת רה"ג הגרסה היא **לתנא**, אבל מגוף החשבון ברור שמדובר כאן בספרא, היינו הסופר המונה למניין שטרות, כמשמעות הסוגיות לעיל. החוקרים דחו את הגרסה **לתנא**. בורנשטיין (לעיל הע' 1), עמ' 246, הע' 1 כתב שיש לתקן **לספרא** כמו בפירוש הר"ח, גם מ' עסיס, "תשובה על קביעתה של שנת ד"א תתל"ח ליצירה", HUCA 89 (1978), עמ' א-כז, עמ' יט, הע' 105, כתב שיש לתקן כמו הר"ח ותלה את השיבוש מחמת אשגרה. לעומתם אברמסון (לעיל הע' 1, עמ' XXIV) לא חש בשיבוש, ולא הורה לתקן.

⁴⁸ בתוך לשון רה"ג ור"ח משולב הפירוש בתוך הפסוק. זהו סימן כפול שנתיים להפחתה או חמש שנים להוספה. ⁴⁹ ראו לעיל בהערה 47.

שנת 1 לשטרות (41 לבניין בית שני) היא שנה 6 בשמיטה, ושנת 3 לשטרות (43 לבנין בית שני) היא שנת 1 בשמיטה, כך שההפרש בין המניין באחדות הוא +5 או -2. לכן יש לגרוע 2 או להוסיף 5 למניין שטרות, כדי שאחר השלכת כל השביעיות נקבל את השנה בשבוע. ואמנם לפי גירסה זו ופירוש זה מתיישב היטב הפסוק שהובא לסימן: **”כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר”**. שנתיים לגרוע או חמש להוסיף (”ועוד”). לפי חשבון זה שנת 1 לחורבן היא 381 לשטרות, והיא אכן מוצאי שביעית – אם נגרע מ-381 שתי שנים, נקבל 379 שהם 54 שבועות שלמים ועוד שארית 1.

כמה הערות לסיכום גירסה זאת:

- (1) המניין הוא מניין ”הספרא”=מניין שטרות.
- (2) החישוב של ”ליחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי” (שלבס 2 – 5 בדפוס וילנא) לא קיימת, ובמקומה מצויה הוראה יותר פשוטה להוציא הכול בשבועות. יתכן וסומכים על הנזכר בפרוצדורה הקודמת ולכן לא היתה חזרה, אולם יתכן שמחבר פרוצדורה זו, ויתר על השלבים של המרה ליובלים ושבועות, וניגש ישירות להשלכת השביעיות.
- (3) הפסוק של הסימן מתיישב היטב עם ההוראה לחסר 2 או להוסיף 5.

נוסחת רבינו תם

מכח הקושיות על שיטת רש”י ורשב”ם אימץ רבינו תם את גרסת הפרוצדורה השנייה:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע
האי מאן דלא ידע בכמה שני בשבוע קאי
נבצר תרי שתי
או נטפי חמש שנין
וניחשוב כללי ביובלי
ופרטי בשבועי
ונישקול מכל מאה תרתי
ונישדי אפרטי
ונחשוב פרטי בשבועי
וידע בכמה שני בשבוע
וסימ’ כי זה שנתים הרעב ועוד חמש שנים.

כך מצאתי גירס’ ישנה ואיתמר נמי בפר”ח. אך רבי’ חננאל פי’ שיטה אחרת. ונראה בעיני גרסתו.⁵⁰

מקור הגירסה לפי עדותו של ר”ת גירסה ישנה, וכן היא מצויה גם בפירוש ר”ח, אלא שהר”ח פירש את הגירסה האחרת, היינו, הגירסה הראשונה, ובעיני ר”ת נראית דווקא הגירסה האחרונה. מכל מקום גירסתו של רבינו תם שונה מגירסת הר”ח. נעמוד על השינויים:

⁵⁰ ראו לעיל הע’ 17, מהדורת דבליצקי עמ’ תתסו (מהדורת שלזינגר עמ’ 400).

1) חסר בגירסת ר"ת המשפט: **לישייליה לספרא כמה שנין קא חשיב**. אולם בכוח הסברה מגיע רבינו תם מעצמו לכך שמדובר במניין שטרות:

וני"ל פי' הכי דרב הונא בריה דרב יהושע אמניין שטרות קאי, ודסתם תלמודא אשטרות קאי דמנו למלכות יוונים כדאמרי' לעיל נישיל' לספרא כמה כתיב, והכל בקיין במניין שטרות של יוונים, דבגולה אין מונים אלא למלכות יוונים בלבד.⁵¹

ר"ת מסביר כי השמטת המניין נובעת מכך שפשוט אין צורך לציינו. ברור היה לתלמוד שסתם מניין הוא מניין שטרות שכולם בקיאים בו בגולה, שהרי בגולה אין מונים אלא למלכות יוונים בלבד (שם י ע"א).

2) כל השלבים החשובים של **'וניחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי'** מופיעים בגירסת רבינו תם, זאת בניגוד למשתמע מרה"ג ור"ח שכללו שלבים אלו רק בפרוצדורה החשבונית הראשונה שהציגו. גם בחידושי הרמב"ן מופיעים שלבים אלו.⁵² הר"ן ידע שישנן שתי גרסאות אחת שלא מוסיפה את השלבים הללו ואחד שמוסיפה אותם, והתייחס לעניין בחידושו על הסוגיה:

ויש שמוסיפין בגירסא זו ולחשוב כללי ביובל ופרטי בשבועי ונשקול מכל ק' ב' ונשדי אפרטי ונבצר מניהו שתי שנים. והכל עולה לעניין אחד אלא שהאריכו בגירסא זו יותר ללמד סדר החשבון. ועוד ללמד דכר' יהודה עבדינן דאמר שנת נ' עולה לכאן ולכאן.⁵³

הר"ן מעלה שני טעמים: (1) ללמד סדר החשבון (2) ללמד שהלכה כר' יהודה. פירוש הטעם השני הוא שבאמצעות הצגת היובל כמכיל 49 שנה, מובלטת יותר העובדה שהלכה כר' יהודה. גם הרז"ה התעכב על שאלה זו:

ואם תשאל כיון שהחשבון הזה שמסר לנו רב הונא בריה דרב יהושע אינו לדעת שנת היובל אלא לדעת שנת השמטה לבדה כי שנת היובל אינה מתבררת מן החשבון הזה - על מה הוצרך לומר נחשב כללים ביובלים ופרטי בשבועי ונשקול מכל מאה תרתי? לא היה לו אלא לומר אלא נישיליה לתנא דסדר עולם כמה חשיב, ונחשבינהו בשבועי ודי היה לנו בזה!

תשובתך: כאן הודיעך רב הונא שסדר שהיו חושבין בין היובלות ושמיטין בזמן שהיובל נוהג ללמדך שהלכה כר' יהודה ונפקא מינה למי שידע תחלת היובלות וסופן אימתי נהגו ואימתי בטלו יוכל לידע מזה החשבון למפרע השנים שהיו יובלות בפי הבית שיבנה במהרה בימינו אמן.⁵⁴

⁵¹ ראו לעיל הע' 17, מהדורת דבליצקי עמ' תתסו (מהדורת שלזינגר עמ' 400).

⁵² חידושי הרמב"ן לרבנו משה ב"ר נחמן ז"ל, מהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תש"ל, ט ע"ב, עמ' ג-ד.

⁵³ חידושי הר"ן לרבינו נסים ב"ר ראובן גירונדי, מסכת עבודה זרה, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ן, ט ע"ב, עמ' יז-יח.

⁵⁴ ראו הע' 28 לעיל.

תשובת הרז"ה היא שחשבון זה יכול להיות כלי חישובי לצורך חישובים כרונולוגיים של מציאת שנת היובל לשיטת ר' יהודה – למי שידע מתי נהגו.

פירוש רבי אברהם בר חייא בספר העיבור

ר' אברהם בר חייא הנשיא מברצלונה (Savasorda), עסק בסוגיתנו בספרו 'ספר העיבור'.⁵⁵ הראב"ח מפרש את הסוגיה באופן דיפרנציאלי על שתי (!) תקופות שונות (א) מימי גלות הראובני והגדי (שנת 3073 לבריאה), (ב) מימי בניין בית שני (אחר 3408 לבריאה), (להן הוא מוסיף תקופה שלישית: מימי יהושע בן נון, אחר 2502 לבריאה, אלא שכאן החשבון מעט שונה). אין זה מענייננו להיכנס כאן לפירושו,⁵⁶ אולם חשוב נוסח הראב"ח לסוגיה:

**אמר רב הונא בריה דרב יהושע
האי מאן דלא ידע כמה שני בשבועי
לישיילה לתנא דסדר עולם
ונטפי חדא שתא
וניחשוב כללי ביובלי
ופרטי בשבועי
ושקול מכל מאה תרתי
ונשדייה אפרטי
וניחשבינהו אפרטי לשבועי
ונדע כמה שני
וסימנך כי זה שנתיים הרעב**

גירסת ראב"ח, הספרדי, מכילה את ההוראה **לישיילה לתנא דסדר עולם**, אולם הוא גורס **ונטפי חדא שתא** כמו רש"י, והסימן מוסב אצלו על חישוב ה'כללי ו'הפרטי'.

הגירסאות והפרשנות - סיכום

נעמוד על נקודות ההבדל העיקריות בין הגירסאות השונות:

(1) **המניין**: במקורות מסוימים מצוין ובאחרים איננו מצוין:
תנא דסדר עולם: רב האי ורבינו חננאל (החשבון הראשון), "ספרים ישנים הבאים מספרד ומישיבת גאונים מדוקדקים מוגהים" (רז"ה), ר' זרחיה הלוי עצמו, ראב"ח.
תנא: עיטור.

ספרא: רבינו חננאל [ורב האי גאון] (החשבון השני).

בריאת העולם (כולהו שני משנברא עולם): ר"י הזקן.

חסר: רש"י, רשב"ם, רבינו תם.

⁵⁵ ספר העיבור לר' אברהם בר חייא, מהדורת י' פיליפאוסקי, לונדון תר"א, מאמר שלישי, שער ששי, 'בחשבון השמיטים והיובלות', עמ' 95-96.
⁵⁶ ראו עסיס (לעיל הע' 47 ##), עמ' יד-יז שדן בדבריו בהרחבה.

2) **פעולת המעבר החשבונית אל מניין השמיטה :**
הוספת שנה אחת : רש"י, רשב"ם, ר"י הזקן, ראב"ח.
חיסור שנתיים או הוספת חמש : רה"ג ור"ח (החשבון השני), ר"ת.
ללא שינוי : רה"ג ור"ח (החשבון הראשון), "ספרים ישנים הבאים מספרד ומישיבת גאונים
 מדוקדקים מוגהים" (רז"ה), ר' זרחיה הלוי עצמו.

3) **פעולת מציאת שנת השמיטה :** רה"ג ור"ח (החשבון הראשון בלבד).
לחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי : רה"ג ור"ח (החשבון הראשון בלבד), רש"י, ר"ת, ר"י, רז"ה,
 ראב"ח, ספר העיטור (משובש).
ישירות בשבועות : רה"ג ור"ח (החשבון השני).

4) **הסימן :**
שנתים הרעב : וילנא, רש"י, ראב"ח.
שנתים הרעב ועוד חמש שנים : רה"ג ור"ח (החשבון השני), ר"ת.
אין סימן : רה"ג ור"ח (החשבון הראשון)
לא צוטט : רז"ה (וכנראה ללא סימן), רשב"ם ור"י (וכנראה גרסו כמו רש"י), ספר העיטור.

ההבדל בפרשנות המניין :
 רש"י, רשב"ם, בעל העיטור, והרמב"ם פירשו שהמניין בסוגיה הינו מניין **החורבן**. הייתה מחלוקת
 מתי התחיל מניין החורבן ביחס לשנות הבית השני, ולא נתעכב על כך.
 רה"ג ור"ח בחשבון השני, ור"ת פירשו שזהו מניין **שטרות**.
 ר"י ורז"ה פירשו שמדובר במניין **לבריאת עולם**. רז"ה הבדיל בין שני המניינים של אנשי מזרח
 ואנשי מערב לפי הגירסה וניטפי חד שתא.
 רה"ג ור"ח בחשבון הראשון פירשו שהחשבון נעשה החל מהשנה שבה התחיל מניין השמיטות
 בסדר הנוכחי של שבע שבע, והוזכרו בדבריהם השנים 3338 ו- 3352 לבריאת עולם (מזרח) כשנים
 שבהם תם המניין הקודם.
 אצל ראב"ח מתחיל המניין מימי גלות הראובני והגדי (אחר 3073) או בניין בית שני (אחר 3408).

דעות חוקרים על שאלת הנוסחאות בסוגיה

שני חוקרים התייחסו ישירות לשאלת הנוסחאות בסוגייתנו : חיים יחיאל בורנשטיין ומשה עסיס.
 בורנשטיין⁵⁷ סבר שאת הבלבול הרב של נוסחאות ופירושים בסוגיה יש לישב באופן הבא :
 הסוגיה במקורה הכילה **שלושה** כללים שונים שמסר רב הונא בריה דרב יהושע.
הכלל הראשון היה כמו הנוסח התלמוד שלפנינו (וילנא-רש"י), **והורה להוסיף שנה אחת**. כלל זה
 מיוסד לפי **המניין לבריאת עולם** של אנשי מזרח שנהג בבבל. הגרסה המקורית של כלל זה הייתה
 כשל ר"י הזקן : **לחשיב כלהו שני משנברא העולם ונטפי חדא שתא**. טעו המפרשים גרסה זאת על
 שנות החורבן.

⁵⁷ בורנשטיין (לעיל הע' 1), עמ' 245-247.

הכלל השני היה כגרסת החישוב הראשון של רה"ג ור"ח וכגרסת הרז"ה 'לישייליה לתנא דסדר עולם וליפוק כללי ביובלי ופרטי בשבועי – ללא כל תוספת או גרעון, כגרסתם אך לא כפירושם. המניין המתאים לכלל זה הוא **מניין החורבן** כפי פירוש ספר העיטור והרמב"ם. בורנשטיין שולל את פירוש רה"ג ור"ח מהטעם שאין לו זכר בגמרא (ומטעם זה הוא שלל גם את פירוש הראב"ח). גם פירוש הרז"ה שמדובר במנין הבריאה של חשבון בני מערב נשלל, כי לדעת בורנשטיין בעלי התלמוד לא הכירו את חשבון בני מערב.

הכלל השלישי היה כגרסת החישוב השני של רה"ג ור"ח (שאומץ ע"י רבינו תם) **ליישליה לספרא**, והוא מכוון **למניין שטרות**.

חשוב לציין שכל הכללים לפי הסברו של בורנשטיין תואמים את מניין השמיטה שאנו משתמשים בו היום. בורנשטיין מתאר תהליך טקסטואלי שבו נוצרו הנוסחים שלפנינו: בבבל היו רגילים למנות במניין שטרות, לכן השמיטו הסופרים והחכמים את הכלל הראשון (הנוסח: וניטפי חד שתא, החישוב לפי מניין בריאת העולם), ואת הכלל השני (הנוסח ללא שינוי המניין, החישוב לפי מניין החורבן) פירשו ב"דרך מוזרי" (של חיסור מ-3352 או מ-3338).

בארצות המערב היה הדבר להפך, שהשמיטו את הכלל השלישי (הנוסח: לגרוע שנתיים או להוסיף חמש, החישוב לפי מניין שטרות), ותפסו באחד משני הכללים האחרים ולא השאירו מן השלישי אלא את המילים "כי זה שנתים הרעב", שחשבו שהוא סימן למה שאמרו "נישקול מכל מאה תרתי", וכבר העיר ר"ת בספר הישר על זרות הפירוש הזה.

בורנשטיין טען שמצא הוכחה לדבריו בכתב-יד שהיה שייך לנשיא דון יהודה בן הנשיא דון אברהם בנבנישתי. הרלב"ח חיבר בשנים ה'רס"ו-ה'רס"ח קונטרס שלם בנושא חשבונות השמיטה (שם הקונטרס "פירות שביעית", והוא מופיע כולו יחד עם התוספת כתשובה קמ"ג בשו"ת המהרלב"ח). מלשון הרלב"ח עולה שבכתב היד הנזכר היו שלוש גרסאות חשבונות בסוגיה:

ואם לא הייתי חושש שלא להרבות גרסאות הייתי אומ' שגרסת הרב אינה שום אחד מהנזכרות אבל היא גרסא שלישית מצאתיה עם הב' הנזכרי' במסכת ע"ז בספרי הנשא ונעלה החכ' השלם דון יהודה באנבנשת יצו' והיא גרש"י עצמה זולתי שאינו כתוב שם ונטפי חדא שתא והוא עצמו מה שכתב הרב.

נראה ש"הגרסה השלישית" אינה אלא החשבון הראשון של רה"ג ור"ח, אותה הגרסה שהרז"ה החשיב כמדויקת. מכאן גם עולה שהרלב"ח לא ראה את דבריהם של רה"ג ור"ח ורז"ה, ושתי הגרסאות שהכיר הן הגרסאות של רש"י ושל רבינו תם. להלן נברר את משמעותה של עדות הנוסח של כתב-היד של דון יהודה בנבנשת.

משה עסיס⁵⁸, העיר שתי הערות קצרות וחשובות על דברי בורנשטיין, ואלו דבריו:

ודרך החשבון הקרוב הנ"ל (בתה"ג הרכבי רעמ' 22, נפל שיבוש מחמת אשגרה בנוסח זה: "לישייליה לתנא"; וצ"ל לספרא כמו שהוא בר"ח שם), לא יצא לדעתי מפי רב הונא בריה דרב יהושע, אלא הוסף בגמרא אח"כ ע"י סתם התלמוד. ובטופס ע"ז של דון יהודה באנבנשתי (ר' שו"ת הרלב"ח, סימן קמ"ד (צ"ל קמ"ג) סד"ה השורש הג' רנ"ג

⁵⁸ עסיס, (לעיל הע' 47 ##), עמ' יט, הע' 105.

ע"א) שמופיעים בו ג' גירסאות בשמועה זו, שתי הגי' [רסאות] הנ"ל וגי' [רסת] רש"י, אין הדבר אלא הרכבת סופרים מאוחרת; ושלא כבורנשטיין, שם עמ' 244 ואילך.

בקצרה, עסיס איננו מסכים שהחשבון המקוצר (של הספרא-הסופר, מודולו 7 בלבד, ללא 'כללי' ו'פרטי') יצא מפי רב הונא בריה דרב יהושע אלא הוא מ"סתם התלמוד". וכמו כן לדעתו שלוש הנוסחאות הן הרכבת סופרים מאוחרת. בפרק הבא של מחקרנו נסקור את עדי הנוסח לתלמוד ונדרש לדברי בורנשטיין ועסיס.

עדי הנוסח לתלמוד המצויים בידינו

בתקליטור עדי הנוסח של מכון ליברמן מצויים חמישה עדי נוסח לסוגייתנו: מלבד דפוס וילנא, ודפוס פזרו (דפוס ראשון) יש שלושה כתבי-יד: כתב היד האשכנזי מינכן 95, שעל כל התלמוד⁵⁹, כתב-היד בית המדרש לרבנים ניו-יורק 15 (יצא לאור ע"י אלכסנדר מרכס ושרגא אברמסון)⁶⁰, וכתב-היד המזרחי פריס 1337, שנחשב למדויק בין השלושה⁶¹. בשניים מכתבי היד, פריס 1337 וניו-יורק 15, מצויה תופעה בולטת של קטעים המצויים בגיליון כתב-היד. בחינה של נוסח קטע הגיליון בכתב-יד פריס מעלה שהוא כמעט זהה לנוסח הסוגייה בדברי רה"ג ור"ח: שני ההבדלים בעלי המשמעות הם שבגיליון כתב-היד הנוסח לישייליה לתנא ולא לתנא דסדר עולם, ובין שני החשבונות מחבר ביטוי הקישור "אי נמי". נוסח הפנים, הדומה לנוסח רש"י, ושני הנוסחאות בגיליון – מהווים יחד שלוש נוסחאות של חשבון למציאת שנת השמיטה. כתב-יד פריס יכול להפיץ לנו מעט אור על שאלת ג' הנוסחאות שראה הרלב"ח. הרי לפנינו דוגמא של כתב-יד המכיל את כל הנוסחאות החשבוניות, כמו כתב-היד הנזכר לעיל של דון יהודה בנבינשתי. אולם בניגוד לדברי בורנשטיין - לא כל הגירסאות מסודרות זו אחר זו בגוף התלמוד, אלא אחת מהשלוש בפנים, ושתיים בגיליון. גם בכתב-יד ניו יורק עדות מובהקת לפעילותם של הסופרים. בין השיטין תלויות תיבות המקרבות את נוסח כתב-היד הספרדי לנוסחו של רש"י. בגיליון ימין, בכתיבת יד אחרת מופיע קטע בשם **גרש"י** – גרסת רש"י, בגיליון שמאל תיקון לנוסח הפנים. על טיבו של כתב יד ניו יורק ועל התהליך הטקסטואלי שעבר נעמוד בהמשך, וכעת נשוב לשאלה הכללית של גלגולי הנוסח בסוגיה. כאמור, בורנשטיין ניסה לתאר תהליך לפיו בהתחלה היו קיימים שלוש נוסחאות של דברי רב הונא בריה דרב יהושע. לדעתו, הנוסחאות נשמטו במקומות שבהם לא נעשה שימוש במניינים הנזכרים. אבל הסברו של בורנשטיין איננו משביע רצון, כי הרי גם הנוסחאות ששרדו לא התפרשו היטב באותם המקומות שבהם שרדו.

⁵⁹ כתב-יד מינכן נכתב בשנת ה'ק"ג (1342/1343 למנין הנוצרים).

⁶⁰ כתב-היד הספרדי הושלם ביום רביעי יא לירח כסלו שנת ה'נ"א (1290 לספ"ה) בידי שלמה בר' שאול ני"ע בן אלבגלי בובדה (=בעיר 'אובידיה'). יש לשער שיסודו של כתב היד הוא העתקה מטופס שנכתב בשנת ד'תקס"ח (808 לספ"ה) לפי שמצוינת בו בדף ט שנת 739 לחורבן. ראו אברמסון, (לעיל הע' 1) עמ' XII; רוזנטל (לעיל הע' 1), עמ' 98. נשמרו בו נוסחאות עתיקות ויש לו קרבה לנוסח הגאונים ורבינו חננאל (ראו אברמסון, שם). ש"י פרידמן, תאר את פעולת הסופר בטקסט (ש"י פרידמן, 'מסכת עבודה זרה, כת"י ניו יורק - כתב יד שהועתק בשני שלבים, לשוננו נו (תשנ"ב), עמ' 371-374.

⁶¹ כתב-היד מרובע, מזרחי, מתוארך למאה ה-14 או למאה ה-15 לספ"ה. הוא מכיל את המסכתות בבא בתרא, עבודה זרה והוריות. נקבע על ידי מפעל המילון ההיסטורי ככתב היד העיקרי במסכתות עבודה זרה והוריות.

הצעת פתרונו לשאלת הנוסחאות בסוגייה

לדעתנו הפתרון לשאלת נוסח הסוגייה נמצא באמצעות הערכת טיבן של הנוסחאות. לפנינו שלושה נוסחים שונים של חישוב השנה בשמיטה המבוססים על שלושה מניינים שונים. כיצד נוכל לקבוע את טיבה של כל נוסחה?

והנה פתרונו: לא הרי הכלל החשובני השלישי של מניין שטרות, כהרי הכללים של מניין החורבן ומניין הבריאה. משכנע לומר כי הכלל של מניין שטרות יצא מתחת עורכי התלמוד. שהרי 1. מניין זה המניין הרווח בבבל. 2. כלל זה הוא היחיד שמגובה בסימן המתאים, כפי שהעלה רבינו תם בספר הישר. ועוד, 3. בכלל זה ובסימן זה יש מטביעת האצבע של הסוגיה כולה: א) הסימן עצמו מתקשר לסימנים הקודמים שליוו את דברי רב פפא, בניגוד לשני הכללים האחרים שאין להם סימן. ב) הכלל הכפול הכולל בתוכו **וליבציר מיניה תרתי או לוסיף עליהו חמש**, מזכיר לנו את נוסחאות המעבר של רב פפא שהכילו גם הם את הלשונות של להוסיף ולגרוע.

נשארנו אפוא עם שני הכללים של מניין חורבן ללא "וניטפי חד שתא", ושל מניין הבריאה המצריך "וניטפי חד שתא". לכאורה, מבחינת קדמות הנוסח, כללים אלו נראים שקולים. כאן מצטרפת עדות נוסח הגאונים וכת"י פריס: בשני העדים, הנוסח הנלווה אל החישוב ממניין שטרות הוא נוסח מציאת השמיטה ממניין החורבן. לכלל זה **אין סימן, ואף לא יכול להיות סימן**, שהרי אין לפחות ולא להוסיף על המניין לחורבן כאשר מחשבים את השמיטה. ולפיכך הכלל של מניין שטרות, והכלל של מניין החורבן מראים מובהקות גבוהה יותר להיות קדומים ומדבריו של רב הונא בריה דרב יהושע עצמו.

ואם כן, מהי משמעות כלל החישוב ממניין הבריאה? נשוב לנוסח שהשתמר אצל ר"י הזקן.

האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע ליחשוב כולהו שני משנברא העולם וניטפי חדא שתא. האם נוסח זה קדום או מאוחר? יש להשיב, שנוסח זה ודאי קדום בהרבה לימי ר"י הזקן, ומקורו בבלי, שהרי מניין הבריאה הזה הוא של אנשי מזרח. בניגוד לדברי בורנשטיין, דווקא נוסח זה, שלא תאם את מניין בני מערב שנהג באירופה (ולפיכך יישומו של כלל זה כלשונו בצרפת היה שגוי) השתמר והגיע לר"י. נוסח זה אשר גרס 'וניטפי חד שתא' "נאבק" בנוסח שלא גרס 'וניטפי חד שתא' (כפי שמשתקף בדברי הרז"ה שמכיר את שני הנוסחים) והצליח בסופו של תהליך לגבור עליו. אולם אם נוסח זה אכן קדום הוא – מדוע לא השתמר אף בנוסחם של הגאונים? יש להשיב שעל אף קדמותו של כלל זה, לא היה קדום כזה של נוסח התלמוד שיצא מבית מדרשם של הגאונים. ייתכן שהיה מתלמודם של תרביצאי⁶², ויתכן שהיה רשום בגיליון התלמודים, מכל מקום הגאונים לא נתנו לו יחס כאל תלמוד ערוך, ולכן לא נזכר בנוסחתם הרשמית. יש להניח שהמניע לחיבורו של כלל זה היה השלמת המניינים בסוגיה. שהרי בסוגיה הקודמת נזכרו המניין לשטרות, המניין לחורבן (שהוא מניין התנא הראשון, תנא דסדר עולם) והמניין של תנא דבי אליהו שהוא המניין לאלפיים שנות משיח. זה האחרון, עדיין איננו ממש המניין לבריאת עולם, אבל הוא כבר קרוב אליו ביותר: הוסף עליו ארבעת אלפים ותקבל כל שני עולם. כך מובן גם השימוש במטבע הלשון **ליחשוב כולהו שני משנברא העולם**. גם הלשון העברית המצויה בנוסח זה "משנברא העולם" יכולה להעיד על תוספת מאוחרת. זאת ועוד, אילו היה כלל זה יוצא מתחת רב הונא בריה דרב יהושע, היה מן הסתם מעוטר בסימן באמצעות פסוק מעין זה שהציע רבינו תם. ועוד נימוק יש להוסיף: רב פפא בסוגייה הקודמת נקט את הלשונות 'לישייליה לתנא' 'לישייליה

⁶² ראו רב"מ לוין, אוצר הגאונים למסכת מגילה, ירושלים תרצ"ג, עמ' 6-7.

לספרא'. והנה בסוגייתנו בכלל החישוב על-פי מניין החורבן גורסים הגאונים 'לישייליה לתנא דסדר עולם' – ויש לשים לב – דווקא תנא דסדר עולם (שהוא הראשון מבין השניים בסוגיה הקודמת), ולא תנא דבי אליהו (שהוא השני!) ובכלל החישוב על-פי מניין שטרות 'לישייליה לספרא', הרי לפנינו טביעת האצבע של מערך הסוגיה כולה. לעומת זאת, בולט בשונותו הכלל שהזכיר ר"י, ללא יחס אל תנא כלשהו ולא אל הספרא.

אם נכונים דברינו, הרי שהנוסח המקורי של הסוגיה הוא מעין נגטיב (תשליל) של כתב יד פריס: הנוסח הקדום של הסוגיה, הוא נוסח הגיליון של כתב יד פריס, היינו נוסח רה"ג ור"ח, ואילו הכלל המאוחר יותר של "ניטפי חד שתא" לפי בריאת העולם (מזרח) שהגיע לידי ר"י, הוא דווקא נוסח הפנים של כתב-יד פריס.

מכאן ואילך השתלשלות הנוסח יותר ברורה - שני תהליכים טקסטואליים יצרו את גירסת צרפת: התהליך האחד, התגברותו של הנוסח 'וניטפי חד שתא' על הנוסח שלא הכיל הוראה זאת, וכל זה בד בבד עם הישמטותה של ההוראה 'ליחשוב כולהו שני משניברא העולם'. (שהרי מה יש כאן ליחשוב? הרי מנו באירופה לבריאת עולם. ברם, בבבל כדי לקבל את המניין לבריאת העולם – היה צורך לחבר את מניין החורבן לתקופות המנויות בברייתת סדר עולם). והתהליך השני, הוא זה שהזכיר בורנשטיין, הסימן 'כי זה שנתים' הוסב שלא כהוגן על חשבון היובלות והשבועות (ונישקול תרתי מכל מאה), וכך נדחק הכלל השלישי של החישוב ממניין שטרות.

בתשובת רה"ג ובפירוש ר"ח השתמר נוסח התלמוד הראשוני ללא החשבון המאוחר מבריאת העולם. כאשר הגיעו נוסחים של התלמוד לאירופה הם כללו את שלושת החשבונות. החשבון מהחורבן שאיננו כולל הוספה חשבונית, והחשבון מבריאת עולם שכולל 'ניטפי חד שתא' - התמודדו זה עם זה לאחר שנשלה הוראת הפתיחה **ליחשוב כולהו שני משניברא העולם**, ולאחר שנשלה הוראת הפתיחה **לישייליה לתנא דסדר עולם**. יתכן שמעתיקים ראו בהם אותו כלל (הקשור לבריאת העולם), וחששו להרבות נוסחאות, ולכן נתנו את הבכורה להוראה החשבונית **וניטפי חד שתא**.

ההתמודדות בין שתי הנוסחאות הללו, משתקפת אצל הרז"ה בפרובנס (המחצית השנייה של המאה ה-12 לספ' הנוצרים), אשר נאלץ לאשר את הנוסח ללא 'וניטפי חד שתא' ע"פ **ספרים ישנים הבאים מספרד ומשיבת גאונים מדוקדקים מוגהים, ופירוש ר"ח**.

ייתכן שנמצאת עדות ספרדית לנוסח זה בפסיקת הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל י, ה (נכתבו בשנת ד'תתקל"ו, 1176 לספ"ה), שהורה להשליך את השביעיות ממניין החורבן ללא הוספת שנה. עם זאת, בספרד כבר הייתה קיימת גם הגירסה שכללה ניטפי חד שתא: בספר העיבור לר' אברהם בר חייא (נכתב סביבות 1123) גרס 'וניטפי חד שתא'.

בחיבור פרובנסיאלי אחר, ספר העיטור, (חובר כשני עשורים לפני סוף המאה ה-12 לספ"ה) היטשטש הנוסח **לישייליה לתנא דסדר עולם** ונשאר רק **לישייליה לתנא**. כמו כן הכלל החשבוני המלא של חישוב היובלות והשמיטות מתחסר.

לעומת זאת, ניתן לראות שבצרפת, כבר בימי רש"י, התחזק הנוסח 'וניטפי חד שתא', ונעלמה הוראת הפתיחה 'ליחשוב כולהו שני משניברא עולם', אלא שר"י הזקן עוד הצליח למצוא שריד אחרון של נוסח זה. בגלל הבעיות הפרשניות התחבטו בעלי התוספות בשאלת זיהוי המניין בסוגיה זאת. רשב"ם עדיין השתמש בגירסת רש"י, אך סטה מפירושו והציב את החורבן בשנה ה- 421 לבניין, ואת **מניין החורבן** בשנה ה- 422. ר"י, כאמור, מצא את הגירסה המקורית הקשורה למניין

בריאת העולם (מזרח), ואילו רבינו תם מצא את גירסת הפרוצדורה השנייה לפי מניין שטרות של ר"ח, אלא שבגירסתו כבר חסרה ההוראה לשאול את ה'ספרא', אך הוא הגיע לפירוש הנכון מדעתו. בנוסף לכך, ההוראה של חישוב ה'כללי' ב'ובלות ו'הפרטי' בשבועות שהייתה קשורה רק לפרוצדורות של החישוב מהחורבן (ללא 'וניטפי חד שתא') והחישוב מבריאה ('וניטפי חד שתא'), אולם לא הייתה קיימת בפרוצדורה של החישוב ממניין שטרות (לפי עדות הנוסח של רה"ג ר"ח, וכתב-יד פריס) התמזגה אצל רבינו תם לתוך הפרוצדורה של החישוב ממניין שטרות, ועל השוני בגירסה העיר כבר הר"ן בחידושו תוך נתינת טעמים.

לסיום, נעיר לגבי טענת עסיס שהחישוב השני (המקוצר) של רה"ג ור"ח הינו מדברי סתם התלמוד: דבריו בהחלט יתכנו, אם כי אינם מוכרחים. נראה יותר לומר שניתן לראות בחשבון השני **ובסימנו**, את **טביעת האצבע** של מעשה עריכה שחיבר את שתי הסוגיות הקודמות של רב פפא וארג אותן יחד עם סוגייתנו, כחלק מתהליך של יצירת סוגיה גדולה הדנה במעבר בין מניינים שונים.

סיכום ביניים של דברינו: בורנשטיין טען שכל שלוש הנוסחאות היו קדומות והן נשמטו במקומות השונים. עסיס טען שמדובר ב'הרכבת סופרים'. דעתנו היא שהחישוב לפי מניין החורבן (שבו משאירים את המניין ללא שינוי) והחישוב לפי מניין שטרות (לגרוע שתיים או להוסיף חמש) היו החישובים המקוריים שהיו בנוסח הקדום, ואילו החישוב לפי מניין בריאת העולם (להוסיף שנה אחת) נוסף בתקופה מאוחרת יותר (והוא מסתם התלמוד).

ואחרי ככלות הכול, בשיחה פרטית שלי עם משה עסיס הוא הביע את דעתו שנושא ריבוי הנוסחאות נשאר עדיין עמום וקשה להיות החלטיים. ולכן, אחר הזהירות המתבקשת, אני משאיר את דבריי בגדר ניסיון פיענוח של מהותן של הנוסחאות והשתלשלותן.

התהליך הטקסטואלי בכתב יד ניו-יורק 15

בחינה של כתב-היד ניו-יורק 15 בנוגע לסוגייתנו מעלה כי התרחש כאן תהליך טקסטואלי מעניין: כתב-היד הוא ספרדי. יש לשער שאב הנוסח ממנו הועתק כלל את שני הכללים כפי שנמצאו בפירוש רה"ג ור"ח. במצב פנים כתב-היד שלפנינו יש **תנא** במקום **תנא דסדר עולם** (כמו בכ"י פריס ובספר העיטור). חסר **'וניטפי חדא שתא'** (כמו בגירסת הגאונים כמובא ברז"ה); נראה שבמהלך מסירת הנוסח התרחש דילוג הדומות (ע"י סופר זה או אחד הסופרים שלפניו): יש לשער שבמקור הייתה הגירסה שכללה את שתי הפרוצדורות החשבוניות (בדומה לנוסח הגאונים, וכ"י פריס כד):

אמ' רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע

נישייליה לתנא כמה חשיב

ונחשוב כללי ב'ובילי ופרטי בשבועי

וליתי/ולישקול תרתי מכל מאה

ולישדי אפרטי וליפקינהו בשבועי

וידע כמה בשבועא

אי נמי

ליישליה לספרא

וניבצור מיניה תרתי שני
 או ניטפי חמש שנין
 ונידע כמה שני' בשבוע
 וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים

אלא שהסופר דילג מהוראת **לקיחת שנים** בהליך הראשון להוראת **חיסור שנים** בהליך השני,
 כך:

אמ' רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע
 נישיליה לתנא כמה חשיב
 ונחשוב כללי ביובילי ופרטי בשבועי
 (ולית/ולישקול תרתי מכל מאה
 ולישדי אפרטי וליפקינהו בשבועי
 וידע כמה בשבועא
 אי נמי
 ליישליה לספרא)
 וניבצור מיניה תרתי שני
 או ניטפי חמש שנין
 ונידע כמה שני' בשבוע
 וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים

המשמעות המקורית אבדה, וכאן התחיל מחדש תהליך של שיחזור הקטע, אולם הפעם בהשפעת
 גירסת רש"י. הנוסח בכתב היד הוא:

וניבצור **מכל** תרתי שני
 או ניטפי חמש שנין
 ונידע כמה שני' בשבוע

וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים

אברמסון (מסכת ע"ז, עמ' עד) כותב שהאותיות **כל** מהתיבה **מכל** כתובות על גרד. יש לשער
 שהייתה כתובה התיבה **מיניה** שאותיותיה גורדו לצורך כתיבת התיבה **מכל**. השיפוץ כלל גם את
 תליית התיבות [וניטפי חדא שתא], [מאה], [ונשדי אפרטי] בין השיטין.

כנראה ששיפוץ הנוסח עדיין לא היה מספק דיו, כיון שעדיין הכיל אלמנטים מהנוסח הקדום ולא
 תאם את גירסת רש"י אליה שאף השיפוץ (למשל, במקום **וניבצור** שמשמעו הפחתה יש לגרוס
 לפי רש"י **ולישקול** וכן ההמשך משולל הבנה לפי רש"י), ואמנם בגיליון ימין מופיעה גירסת
 רש"י, המגבה את ניסיונות השיפוץ בתוך פנים הטקסט (ההפניה לגיליון נתלתה מעל התיבה
'וניבצור').

לעומת זאת, בגיליון השמאלי נמצאת כנראה עדות לניסיון שיקום הנוסח הקודם: מעל התיבה
'נישלייה' הפניה לגיליון השמאלי שבו מספר שורות הקשות לקריאה. נעזרתי כאן בשיחזור של

אברמסון שהוא ברור יותר, ומתחתיו הבאתי את שיחזור תקליטור עדי הנוסח.⁶³ לפי שיחזור אברמסון עולה, כי הסופר שכתב את הגיליון התכוון לתקן את המצוי בגוף הטקסט לפרוצדורה השנייה, זאת של 'הספרא', בדומה לנוסח בו היא מופיעה בכ"י פריס, רה"ג ר"ח. סיכום: התהליך הטקסטואלי של כתב-יד נ"י 15 הוא מעבדה בזעיר אנפין של תהליכים טקסטואליים שמזדמנים לסוגיה מעין זאת העוסקת בחשבונות (עניינים שאינם מובנים מאליהם לסופרים ומעתיקים פשוטים) ואשר קיימות בה מספר גירסאות זו בצד זו. התהליך הפרטני שקרה בסוגיה יכול ללמד אותנו, איך, בהשמטת הדומות, יכולות שתי פרוצדורות חשבוניות להיחפך לפרוצדורה אחת משובשת, שאחרי תהליך של תיקונים תהיה הפרוצדורה שאותה גרס רש"י, הרחק משתי הפרוצדורות המקוריות, או שתיהפך לפרוצדורה השנייה של רה"ג ור"ח (וכך נגזר דינה של הפרוצדורה המקורית הראשונה – להיעלם). יש בכך אישור לטענת בורנשטיין על הישמטותן פרוצדורות חשבוניות בסוגיה זו, אך עדיין אין בכך אישור להסבר שהעלה שסיבת ההשמטות היא דווקא חוסר הכרת סוגי המניינים. נראה שאופייה המיוחד של הסוגייה כפי שהוצג על-ידינו לעיל, בצירוף תהליכים טקסטואליים מוכרים הוא המזמין את השתבשות הסוגייה והשתנותה.

סיכום

במאמר זה עסקנו בסוגיית מציאת השנה בשמיטה. הראינו את המורכבות של הבנת סוגייה זאת בשל ריבוי הנוסחאות וריבוי הפרשנויות למניין המצוי בסוגייה. מתברר כי בסוגייה רווחו שלוש נוסחאות עיקריות: לפי אחת יש להוסיף שנה למניין, לפי אחרת אין לשנות את המניין ולפי השלישית לחסר שנתיים או להוסיף חמש שנים. סקרנו את הפירושים הרבים שיש לפי כל הנוסחאות. בהמשך הצגנו את התייחסותם של בורשטיין ועסיס לבעיית הנוסחאות בסוגייה. הסתייענו בעדי הנוסח לתלמוד, העמדה שגיבשנו על סמך טענות פילולוגיות והיסטוריות (על השימוש במניינים השונים) היא ששתיים משלוש הנוסחאות היו קדומות: זו שלפיה אין לשנות את המניין והיא מתייחסת למניין החורבן, וזו שלפיה יש לחסר שנתיים או להוסיף חמש שנים – והיא מתייחסת למניין שטרות שרווח בבבל. הנוסחה שלפיה יש להוסיף שנה אחת למניין נוספה לסוגייה בשלב מאוחר יותר, ולא נחשבה כנוסחה רשמית בעיני רה"ג. לפי נוסחה זו המניין הוא לבריאת העולם (של בני מזרח). נוסחה זאת הגיעה לאירופה, והשתמרה בצורה הטובה ביותר אצל ר"י הזקן. בסיום מאמרנו עסקנו בכתב-יד ניו יורק 15 והסברנו את התהליך הטקסטואלי המשתקף בכתב-יד זה.

⁶³ עם זאת, נעיר כאן שיתכן ששיחזור אברמסון טעון בדיקה מחודשת.

נספח א': טבלה מסכמת לנוסחאות ולפרשנות

פרשנות המניין	נוסחאות			הנוסח	
	סימן	חישוב מציאת השמיטה	חישוב המעבר		
3352 – בריאת עולם 3338 – בריאת עולם (ר"ח)	אין	יובלות ושבועות	0	תנא דסדר עולם	רה"ג ור"ח (חשבון ראשון):
שטרות	כי זה שנתים הרעב ועוד חמש שנים	ישירות בשבועות	+5 / -2	ספרא	רה"ג ור"ח (חשבון שני):
חורבן (משנת 421 לבניין)	כי זה שנתים	יובלות ושבועות	+1	חסר	רש"י
חורבן (משנת 422 לבניין)	לא צוטט	לא צוטט	+1	חסר	רשב"ם
שטרות	כי זה שנתים הרעב ועוד חמש שנים	יובלות ושבועות	+5 / -2	חסר	ר"ת
בריאת עולם	לא צוטט	יובלות ושבועות	+1	משנברא העולם	ר"י
בריאת עולם (מערב)	לא צוטט	יובלות ושבועות	0	תנא דסדר עולם	רז"ה (ספרים הישנים וכו')
בריאת עולם (מזרח)	לא צוטט	יובלות ושבועות	+1	תנא דסדר עולם	רז"ה
חורבן	לא צוטט	יובלות ושבועות (משובש)	0	תנא	ספר העיטור
חורבן	?	?	0	?	[רמב"ם]
מספר פירושים	כי זה שנתים הרעב	יובלות ושבועות	+1	תנא דסדר עולם	ראב"ח - ספר העיבור
					עדי הנוסח
	וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ	יובלות ושבועות	+1	חסר	וילנא
	וסימניך כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ	יובלות ושבועות	+1	חסר	פזרו
	וסימניך כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ	יובלות ושבועות	+1	חסר	מינכן 95
	וסימניך כי זה שנתים הרעב (!?ועוד...?)	יובלות ושבועות	+1	תנא	פריס 1337
	אין	יובלות ושבועות	0	תנא	גלי פריס 1337 רב הונא בר"י
	וסימניך כי זה שנתים הרעב ועוד חמש שנים	ישירות בשבועות	+5 / -2	ספרא	גלי פריס 1337 אי נמי
	וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים	יובלות ושבועות (משובש)	0 +5 / -2 (משובש)	תנא	בהמ"ל 15
		יובלות ושבועות (תיקון לפני)	+1		בהמ"ל 15 בין השיטין
			+5 / -2	ספרא (שחזור אברמסון)	גלי בהמ"ל 15 (שמאל)
	וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ	יובלות ושבועות (תיקון מקוצר לפנים)			גלי בהמ"ל 15 (ימין) גרסת רש"י

נספח ב': סינופסיס לעדי הנוסח התלמודיים – עבודה זרה ט ע"ב

דפ' וילנא	דפ"ר פזרו 1511	מינכן 95	גיליון פריס 1337	פריס 1337	גיליון בהמ"ל 15	בהמ"ל 15 [נבין השיטין]
אמר רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע הוא עומד	אמר רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמ' שני בשבועי הוא עומד	א' רב הונ' ברי' דרב יהוש' האי מאן דלא ידע כמ' שני' בשבוע		אמ' רב הונא בריה דרב יהוש' האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע		אמ' רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע
				לישייליה לתנא		נישייליה לתנא
				וניטפי חדא שתא		כמה חשיב [וניטפי חדא שתא]
ניטפי חד שתא	ניטפי חד שתא	ניספי חד' שת'	[לישייליה לתנא]	וניחשו' כללי ביובלי		וניחשוב כללי ביובלי
ונחשוב כללי ביובלי	ונחשוב כללי ביובלי	על השבוע ונחשב כללי ביובלי	וליפוק כללי ביובלי	ופרטי בשבועי		ופרטי בשבועי
ופרטי בשבועי	ופרטי בשבועי	ופרטי בשבוע	ופרטי בשבועי			וניבצור מכל [מאה]
ונשקל ממאה תרי	ונשקל ממאה תרי	ונשקול מכל מאה תרת'	וליתי תרת'	ונשקול מכל מאה תרת' ונשדי אפרטי		ונשדי אפרטי
ונשדי אפרטי ונחשובינהו	ונשדי אפרטי ונחשובינהו	ונשדי אפרטי וניחשו'	מכל מאה ולישדי אפרטי ולפקינהו	ונחשבינהו לפרטי בשבועי		ונחשבינהו לפרטי בשבועי
לפרטי בשבועי	לפרטי בשבועי	לפרטי בשבועי	לפרטי בשבועי	וידע כמה שני בשבוע		וידע כמה שני בשבוע
וידע כמה שני בשבוע	וידע כמה שני בשבועי	וידע כמה שני בשבועך	בשבועי וידע כמה בשבועא			
			אינמי לישייליה			

<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>	<p>אפרטי וניבצור כמה כתי' ו ... אפרטי</p>
---	---	---	---	---	---	---

נספח ג: שחזור כתב יד ניו יורק 15

שחזור אברמסון
[נשייליה לספרא]
כמה כתי' ו [נישדי]
אפרטי וניבצור

אמ' רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא

"

ידע כמה שני בשבוע נישיליה לתנא כמה חשיב וניטפי חדא שתא ונחשוב כללי ביובילי ופרטי בשבועי וניבצור

מכל מאה תרתי שני ונשדי אפרטי או ניטפי חמש שני ונידע כמה שני בשבוע וסימניך כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים

שחזור אברמסון
גרש"י ונשקול מכל
מאה תרתי ונשדי
אפרטי ונידע כמה
שני בשבועי וסימני'

שחזור תקליטור
עדי נוסח
...]
כמה כתי' ו...]

